

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР
ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ ПРАКТИКУЮЧИХ ПСИХОЛОГІВ

Психологічний супровід інклюзивної освіти

Київ-2017
УНМЦ практичної психології і
соціальної роботи

УДК 376:159.922.761

ББК 88.48.2

П86

*Рекомендовано до друку Вченою радою Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України
(протокол №7 від 19.10.2017 р.)*

Авторський колектив:

Бісікало Л. Г., Задорожня О. Г., Жук Т. В., Ілляшенко Т. Д.,
Каменщук Т. Д., Копчинська А. С., Макарян Д. С., Обухівська А. Г.,
Паламарчук Н. М., Паланюк Т. М., Токаленко З. В., Якимчук Г. В.

Рецензенти: *Гаркавенко З.О.*, кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології НПУ імені М.П. Драгоманова; *Рождественська Т.П.*, практичний психолог Спеціалізованої школи №3 з поглибленим вивченням інформаційних технологій Подільського району м. Києва.

П86 Психологічний супровід інклюзивної освіти : [метод. рек] / автор. кол. за заг. ред. А. Г. Обухівська. – Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. – 92 с.

ISBN 978-617-7118-28-1

Методичні рекомендації підготовлено на виконання наукового дослідження «Вдосконалення науково-методичного забезпечення діяльності психолого-медико-педагогічних консультацій в умовах соціальної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами» (номер державної реєстрації - 0117U000161).

Активне впровадження інклюзивного навчання вносить в практику повсякденного буття загальноосвітньої школи багато нових аспектів професійної діяльності педагогів з метою забезпечення сприятливих умов для здобуття освіти дітьми з особливими освітніми потребами. Потребують осмислення і значення ті напрямки і форми роботи, які сприяють насамперед комфортному включенню дітей з порушеннями психофізичного розвитку в навчальний процес, допомагають створити ситуацію взаємодії. Особлива роль в цьому процесі належить практичному психологу освітнього закладу, його професійним знанням, вмінням формувати необхідні педагогічні компетентності.

В методичних рекомендаціях висвітлюється практичний досвід психологічної підтримки дітей з особливими потребами в адаптаційний період їх входження в освітній простір. Зокрема розкриваються важливі напрямки, методичні прийоми психологічної роботи, які формують толерантність у батьків, педагогів, усвідомлення індивідуальних особливостей розвитку і освітніх потреб дітей, способи налагодження комунікативної взаємодії в колективі однолітків (дошкільній групі, шкільному класі, студентській групі).

Методичні рекомендації адресовано педагогічним працівникам, фахівцям інклюзивно-ресурсних центрів, практичним психологам системи освіти, студентам відповідної спеціалізації.

ISBN 978-617-7118-28-1

© Авторський колектив, 2017

© УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017

ЗМІСТ

Передмова.....	5
Розділ I. Напрямки роботи практичного психолога в адаптаційний період входження осіб з особливими освітніми потребами в освітнє середовище.....	11
1.1. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітніх навчальних закладах.....	13
1.2. Формування толерантного ставлення до дітей з особливими потребами в освітньому середовищі.....	29
1.3. Психолого-педагогічний супровід студентів з особливими освітніми потребами у вищих навчальних закладах.....	37
1.4. Соціальний театр як форма самореалізації та соціалізації студентів з особливими освітніми потребами.....	45
Розділ II. Активні форми роботи практичного психолога з учасниками процесу інклюзивного навчання..	51
2.1 Тренінг для педагогічних працівників «Всі діти мають рівні права».....	52
2.2. Тренінг для батьків дітей з особливими освітніми потребами «Психологічне здоров'я батьків є необхідною умовою здоров'я дітей».....	61
2.3. Крок дитини до входження в соціум (Тренінгове заняття для дітей від 5 до 15 років з порушеннями розумового розвитку).....	67

2.4. Позитивна взаємодія через розуміння стану товариша.....	73
Чинні нормативно-правові документи, що регулюють організацію інклюзивного навчання в освітніх закладах України.....	77
Використана література.....	83
Рекомендована література.....	89
Відомості про авторів.....	90

ПЕРЕДМОВА

Уведення в дію нового Закону України «Про освіту» закріплює практику надання дітям з особливими освітніми потребами «системи освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників», що є офіційним визначенням поняття «інклюзивне навчання» [31, п. 12, Стаття 1, Розділ I]. Прийняття цього законодавчого акту покладає на суспільство та державні органи значну відповідальність за долю всіх дітей, в тому числі й самого незахищеного прошарку суспільства – дітей з порушеннями розвитку, у тому числі з інвалідністю.

Успішне запровадження інклюзивного навчання в системі освіти України дасть можливість вирішувати завдання підтримки дітей з особливими освітніми потребами на державному рівні, а саме закріплювати нову філософію державної політики щодо них, удосконалювати нормативно-правову базу відповідно до міжнародних договорів у сфері прав людини, активно впроваджувати моделі інклюзивного навчання у всіх закладах освіти.

Досі в Україні спостерігалась парадоксальна, але достатньо типова для перехідного періоду ситуація, коли існуючі прогресивні законодавчі акти декларували права дітей з особливими освітніми потребами на розвиток, здобуття освіти, соціальне інтегрування, проте не забезпечували їх справжню реалізацію. Чимало педагогічних колективів-ентузіастів активно відгукувались на виклики часу і намагались впроваджувати новий напрямок освітнього реформування на засадах соціальної інклюзії, не усвідомлюючи достатньо завдань, які на них покладаються. З цією метою створювались екс-

периментальні майданчики і пілотні проекти, що створювало сприятливі умови для накопичення позитивного досвіду. Та все ж в цьому процесі переважала стихійна (спонтанна) інклюзія, яка мала більше недоліків аніж позитивних сторін для розвитку особливої дитини. Діти з особливими освітніми потребами відвідували освітні заклади за місцем проживання, насамперед, завдяки наполегливості батьків, терплячості вчителів, і добрій волі керівників цих закладів, які брали на себе відповідальність за особливу дитину. Результати стихійної інклюзії швидко дали про себе знати через невдоволення батьків, які скаржились, що в таких умовах їхні діти не отримують ні належної педагогічної підтримки, ні допомоги; у них не формуються нові знання і навички, вони «забувають те, що знали й уміли раніше», мають комунікативну ізоляцію з боку однолітків. Водночас нерідко з'являлись гострі нарікання на батьків дітей з типовим розвитком, які негативно сприймали особливих дітей і, з свого боку, озвучували претензії щодо незадовільної якості навчання своїх дітей, бо їм нібито менше перепадає уваги.

Наведені факти є прикладом того, що організація успішного інклюзивного навчання залежить від багатьох чинників. Спільне навчання дитини з особливими потребами в одному класі з однолітками в найближчій за місцем проживання школі є одним з важливих, але недостатнім показником забезпечення гарантованого Конституцією права дитини на здобуття освіти.

Справжня інклюзія має на меті не лише максимально зняти бар'єри у доступі дитини з особливими освітніми потребами до розвитку її природного потенціалу, але й набуття знань, соціального досвіду, тобто до **отримання якісної освіти**, що означає «відповідність результатів навчання вимогам, встановленим законодавством, відповідним стандартом освіти та/або договором про надання освітніх послуг» [31, п. 29, Стаття 1, Розділ I].

Така мета передбачає створення в освітньому процесі організаційно-педагогічних умов, зорієнтованих на особливості психофізичного розвитку кожної дитини, гнучке врахування їх в навчально-пізнавальній діяльності. При цьому велике значення має професійна компетентність педагогів інклюзивних класів щодо освітніх потреб своїх вихованців, оскільки вони не мають корекційної освіти.

Розпочинаючи нову освітню діяльність школа має готуватися до її здійснення [12; 13; 21; 26; 28; 29; 42]. Нині в Україні розроблений достатній комплекс нормативно-правового забезпечення, який визначає основні засади здійснення освітньої діяльності в умовах інклюзивного навчання, місце та ролі педагогічних працівників (див. Додаток).

У зв'язку з цим серйозні сподівання покладаються на практичних психологів закладів освіти, на їх здатність налагодити психологічний супровід навчання таких дітей. Це закріплено в нормативно-правових актах, що визначають основні функції [23], зміст і завдання участі спеціалістів системи психологічної служби [14; 23; 24] у запровадженні інклюзивного навчання, визначено завдання психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами [25] практичними психологами і соціальними педагогами.

Інклюзивне навчання дітей з особливими освітніми потребами є технологічно складним педагогічним процесом. Він вимагає не тільки віртуозної роботи педагога, у якого в класі кілька дітей навчається за індивідуальним навчальним планом і потребують особливої уваги і допомоги, але й усієї, як прийнято говорити, команди супроводу дитини: психолога, фахівців з різних напрямків корекційної педагогіки, логопеда, помічника, асистента педагога [14; 39]. Найчастіше в цій команді психологи виконують координуючу роль.

Одним із аспектів діяльності практичного психолога у складі команди супроводу є психологічна підтримка педагогів [14]. Щоб забезпечити успішність навчання дитини з особли-

вими освітніми потребами в інклюзивному навчанні необхідно насамперед подбати про його індивідуалізацію і врахування різноманіття особливостей розвитку дітей з різними видами порушень [7; 19; 39]. Слід допомогти педагогічному колективу пристосувати освітнє середовище до потреб дитини шляхом надання їй додаткових послуг, налагодити системність спостереження за динамікою її розвитку, провести вивчення особливостей пізнавальної діяльності, з'ясувати індивідуальні сильні і слабкі сторони та спланувати способи їх врахування в навчальному процесі та у взаємодії з оточуючими [6; 7; 19].

Щільна співпраця практичного психолога має бути із фахівцями інклюзивно-ресурсних центрів, що функціонували раніше як психолого-медико-педагогічні консультації, основними завданням яких залишається консультативна допомога всім учасникам освітнього процесу з питань специфічних особливостей розвитку дітей з різними видами порушень, надання необхідної науково-методичної літератури та комплексна оцінка розвитку дітей [11; 27]. Результатом такої оцінки має бути визначення освітніх потреб дитини, навчальної програми та необхідних додаткових заходів, розумних пристосовань (адаптацій чи модифікацій), складання індивідуальної програми розвитку дитини з урахуванням її актуального та потенційного розвитку, створення адекватного корекційного та розвивального середовища.

Надзвичайно важливими учасниками інклюзивного навчання дитини є її батьки [9; 34; 39]. У розвинених країнах, які мають чималий досвід з цього питання, однією з умов включення дитини в інклюзивне навчання є здатність батьків свідомо сприймати стан дитини, уміти співпрацювати з педагогами, виступаючи їхніми активними помічниками. Для цього батьки повинні бути добре обізнаними з перевагами і недоліками різних форм навчання для того, щоб зробити свідомий вибір і компетентно брати участь у навчанні і розвитку

дитини. Вивчення досвіду інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами у різних країнах показало, що виграли ті з них, які поряд з інклюзивною формою навчання залишили й спеціальні школи, класи, реабілітаційні центри, де за вибором батьків і за очевидними перевагами умов, яких потребує дитина, здійснюється її навчання і розвиток.

У нашій країні курс на широке запровадження інклюзивного навчання уже виявляє випадки ігнорування управліннями органами освіти побажань батьків щодо інших форм навчання дитини (наприклад, школи для дітей з глухотою) та наполягання на необхідності навчати її умовах інклюзії. Такі тенденції слугуватимуть дискредитації нової, у багатьох випадках дуже корисної форми навчання дітей з особливими освітніми потребами та введення їх у соціум, бо справді немає єдиної однаково придатної форми навчання для кожної дитини, яка є унікальною за своїми потребами і можливостями. Усе це повинні знати батьки і навчитися скористатися інклюзивним навчанням своєї дитини так, щоб воно було їй на користь. Саме тому різні форми освітньої роботи, навчання батьків взаємодіяти з педагогами, а разом з тим оздоровлення ставлення їх до обставин, зумовлених народженням дитини з особливими потребами, повинні займати важливе місце у роботі як інклюзивно-ресурсних центрів, так і кожної окремої школи, яка запровадила у себе інклюзивну форму навчання.

Не менш важливими учасниками процесу інклюзивного навчання є й учні, як ті, що мають особливі освітні потреби і прийшли у нове для них середовище здорових ровесників, так і основна маса дітей з нормативним розвитком, яка повинна прийняти своїх особливих однокласників, навчитися толерантності, умінню допомогти, співчуттю, яке не ображає і не принижує, а дозволяє дитині з обмеженнями почувати себе рівною з усіма. Це досить складна наука і вона тільки починає практично реалізуватися, а тимчасом без неї успіш-

ної соціалізації дітей з особливими освітніми потребами, задля якої власне й запроваджується інклюзивне навчання, бути не може.

Отже, організація інклюзивного навчання вимагає послідовної і постійної роботи з усіма його учасниками: педагогами, батьками, дітьми з особливими освітніми потребами і тими, що мають нормативний розвиток. Психологічну готовність до взаємодії учасників формують шляхом проведення тренінгових занять, лекторіїв, семінарів, консилиумів, виступів, спрямованих на подолання упередженого ставлення до дитини з порушеннями психофізичного розвитку, руйнування міфів і стереотипів.

В методичних рекомендаціях представлено кращий досвід роботи практичних психологів закладів освіти та інклюзивно-ресурсного центру Навчально-методичного центру психологічної служби системи освіти Вінницької області, які були учасниками експериментального пілотного проекту.

Сьогодні найефективнішими є активні форми освіти і взаємодії. На досвіді такої роботи ми тут і зупинимося.

РОЗДІЛ I
НАПРЯМКИ РОБОТИ
ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА
В АДАПТАЦІЙНИЙ ПЕРІОД ВХОДЖЕННЯ
ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ
В ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ

У цьому розділі представлено різнобічний досвід роботи практичних психологів навчальних закладів та педагогів в організації соціальної взаємодії учнів та студентів з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. Зокрема представлені напрямки роботи, тематика та форми занять з усіма учасниками навчального процесу та батьками на рівні окремого міста, закладу освіти.

1.1. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Ми маємо справу з найскладнішим, неоціненним, найдорожчим, що є в житті, – з дитиною. Від нас, від нашого вміння, майстерності, мистецтва, мудрості залежить її життя, здоров'я, розум, характер, її місце і роль у житті.
В. Сухомлинський

Освіта – невід'ємне право людини. Особливе місце в освіті займають діти з особливими освітніми потребами, що мають фізичні або психофізичні порушення розвитку.

Маючи рівні права на освіту, розвиток, участь у житті суспільства – в реальному житті, діти з особливими потребами нерідко позбавлені можливості реалізувати ці права. Одним з основних принципів міжнародних стандартів є право дітей з особливими потребами на інтеграцію в суспільство, основою якої є забезпечення таким дітям доступу до якісної освіти.

Актуальність проблеми полягає в тому, що педагоги, працівники психологічної служби повинні створити умови і надати допомогу в психологічній та соціальній адаптації, підготовці до повноцінного життя в суспільстві дітей з особливими освітніми потребами. Адже навчання дітей з особливими потребами спільно з їхніми здоровими однолітками сприяє їх соціальній адаптації. Таке навчання є корисним також і для здорових дітей, бо вони вчаться розуміти проблеми інших, стають добрішими.

Освіта дітей з особливими потребами передбачає включення їх у загальну діяльність разом з іншими дітьми, починаючи вже з дошкільного віку.

Проблемами організації навчання і виховання, психологічного супроводу та соціально-педагогічного патронату дітей з особливими освітніми потребами розглядаються з позиції психологічних, педагогічних, організаційно-методичних вимог щодо організації роботи з такими дітьми. У своїх роботах вчені дійшли висновку, що робота з дітьми з особливими освітніми потребами має бути спрямована на організацію цілеспрямованої підтримки через надання психологічної, соціальної допомоги всіх учасників навчально-виховного процесу [6; 11; 30; 35; 36].

Особлива роль у цьому процесі належить працівникам психологічної служби та їх співпраці з вчителями, батьками, працівниками психолого-медико-педагогічної консультації (нині – інклюзивно-ресурсного центру), громадськістю [11; 27].

Психологічна служба забезпечує вчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку дитини, мотивів її поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, статевих та інших індивідуальних особливостей, створення психологічних умов для саморозвитку та самовиховання, сприяє виконанню освітніх і виховних завдань навчальними закладами.

Так, наприклад, управління освіти міської ради здійснює психологічний і соціальний супровід дітей з особливими освітніми потребами в 7 загальноосвітніх і в 8 дошкільних навчальних закладах як спільну діяльність методичного кабінету, 12 практичних психологів та 6 соціальних педагогів, що спрямована на створення комплексної системи методичної роботи, психолого-педагогічних, соціальних умов, що сприяють адаптації та особистісному зростанню в соціумі (школа, сім'я, група однолітків тощо) 272 дітей з особливими освітні-

ми потребами (із них, 71 дитина з інвалідністю) з урахуванням рекомендацій індивідуальної програми реабілітації дітей з інвалідністю.

Метою психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в навчально-виховних закладах міста є вивчення особистісного потенціалу, а саме: співвідношення рівня розумового розвитку дитини і вікової норми, розвитку когнітивної сфери, сформованості мотивації до навчання; особливості емоційно-вольової сфери; індивідуально-характерологічні особливості, їх творчий та інтелектуальний розвиток через залучення всіх учасників навчально-виховного процесу (батьків, педагогів, дітей) до реалізації запланованих дій щодо особливостей розвитку, спілкування, навчання; соціалізація та адаптація; професійна орієнтація дітей з особливими потребами.

В навчальних закладах працюють фахівці психологічної служби, які не достатньо володіють знаннями у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, оскільки основний напрямок їх діяльності пов'язаний з дітьми з нормативним розвитком. У зв'язку з цим метою підвищення методичного рівня, просвіти та практичної діяльності працівників психологічної служби в роботі з дітьми із особливими освітніми потребами методичний кабінет управління освіти проводить семінари-практикуми, круглі столи, заняття з елементами тренінгу на базі освітніх закладів міста, розробляє методичні рекомендації, укладає методичні посібники та порадики.

Так, в рамках роботи методичного об'єднання працівників психологічної служби практичними психологами у дошкільному закладі освіти проведено просвітницький семінар «Корекційні прийоми реалізації індивідуального підходу до дітей із затримкою психічного розвитку в умовах груп загального розвитку», у НВК «ЗОШ I-III – семінар-практикум «Психологічний супровід дітей з особливими освітніми потребами» (із досвіду впровадження програми «Корекційно-розвиваль-

ні заняття з дітьми», у загальноосвітній школі-інтернаті I-II ст. – круглий стіл «Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. Робота шкільної команди взаємодії», презентовано авторську корекційно-розвивальну програму для дітей з вадами зору «Цікаві картинки» та проведено одне із занять «Шукачі скарбів» із використанням квест-технології з дітьми старшої групи з порушеннями зору.

Практичним психологом ДНЗ разом із логопедами дошкільного закладу проведено спільне заняття творчої майстерні практичних психологів та логопедів навчальних закладів міста «Співпраця різнопрофільних фахівців у забезпеченні ефективної корекційно-розвивальної роботи з дітьми з порушеннями мовлення».

В ході методичної роботи розроблено методичні рекомендації та укладено методичні посібники щодо роботи з особливими дітьми, такі як: «Методичні матеріали по роботі з дітьми з особливими освітніми потребами» (2010), «Інклюзивна освіта. Перші кроки в Україні» (2012), «Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання в навчальних закладах міста» (2014), «Організація інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами. Покрокове впровадження інклюзії в школах м. Жмеринки» (2015).

Фахівці психологічної служби ділились досвідом організації навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами із своїми колегами в ході проведення семінару-практикуму «Роль працівників психологічної служби у створенні сприятливого освітнього середовища та здійсненні комплексної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього навчального закладу в рамках роботи міжрайонного семінару працівників психологічної служби «За співдружність». Метою семінару-практикуму було висвітлення в закладах освіти системної діяльності

практичного психолога та соціального педагога, спрямованої на створення комплексної системи психолого-педагогічних умов, що сприяють засвоєнню знань, умінь і навичок, успішній адаптації, реабілітації, особистісному становленню дітей з порушеннями психофізичного розвитку, позитивному формуванню їх стосунків з однолітками, інтеграції в соціумі.

Через вивчення психічного розвитку дитини практичні психологи навчально-виховних закладів виявляють фактори, які зумовлюють труднощі пізнавальної діяльності, спілкування та соціальної адаптації, а також резерви дитини та планують свою діяльність.

У своїй роботі з дітьми з особливими освітніми потребами працівники психологічної служби використовують рекомендації міської психолого-медико педагогічної консультації. Фахівці названої консультації визначають форми і методи навчання з урахуванням особливостей навчально-пізнавальної діяльності дитини.

Забезпечуючи співпрацю психологічної служби та психолого-медико-педагогічної консультації у захисті прав дітей з особливими освітніми потребами, працівники психологічної служби вчасно виявляють дітей з порушеннями в розвитку, здійснюють їх психолого-педагогічне вивчення, сприяють у оформленні Карти розвитку дитини для проходження експертного психолого-педагогічного вивчення. Присутні під час засідання консультації батьки отримують рекомендації щодо особливостей психологічного супроводу дитини в процесі її навчання і розвитку.

Висновок і рекомендації психолого-медико-педагогічної консультації є документом, який стає основою для побудови індивідуально спрямованого навчання і розвитку дитини у різних умовах його організації.

Фахівці міської консультації допомагають в оформленні пакету документів на дітей, які мають складні порушення або порушення інтелектуального розвитку для психолого-педаго-

гічного вивчення в обласній консультації; забезпечують роботу консультативного пункту для батьків, педагогів, медичних та соціальних працівників.

Працівники психологічної служби та фахівці консультацій забезпечують психолого-педагогічний супровід дітей з тяжкою патологією за місцем проживання або в лікувальних закладах за запитом батьків.

Однією з актуальних проблем соціалізації дитини в суспільстві є порушення мовленнєвого розвитку. Тому міська консультація одним з напрямків своєї діяльності обрала виявлення та супровід таких дітей з дошкільного віку до кінцевого вирішення проблеми, обов'язково через співпрацю з практичними психологами та батьками. Тільки через інформування батьків, через підвищення їх психолого-педагогічної компетентності з питань повноцінного розвитку їх дітей можливо займатися супроводом та вирішенням проблеми дітей з особливими потребами.

Питання організації та забезпечення спільної діяльності міської консультації, практичних психологів, логопедів, вихователів у роботі з дітьми з тяжкими порушеннями мовлення обговорювалося на обласному семінарі-практикумі на базі ДНЗ №2 «Робота міської психолого-медико-педагогічної консультації щодо створення сприятливих умов для інтеграції дітей із порушеннями психофізичного розвитку в дошкільні навчальні заклади».

Отже, практичні психологи забезпечують супровід навчання та розвитку дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому навчальному закладі за таким алгоритмом:

1. Перевірка готовності дитини до навчання в школі у дітей, які проходять підготовку до навчання (березень), виявлення навчальних труднощів у дітей, визначення причин цих труднощів у бесіді з батьками; за потреби – скерування до відповідних додаткових фахівців з метою встановлення при-

чин та надання допомоги.

2. Проведення спостереження за поведінкою дитини на уроках та в позаурочний час, за особливостями її поведінки та взаємодії з однолітками, педагогами.

3. Проведення індивідуальних спостережень, досліджень за дитиною з метою вивчення її індивідуальних особливостей, схильностей, інтересів та потреб, аналіз періоду адаптації.

4. Участь у складанні індивідуальної програми супроводу дитини, розробка індивідуального плану корекційно-розвиткової роботи з урахуванням виявлених особливостей дитини.

5. Участь у підготовці документів для розгляду на засіданні психолого-медико-педагогічної консультації.

6. Ознайомлення з висновками і рекомендаціями психолого-медико-педагогічної консультації щодо організації навчання дитини та надання їй додаткових послуг.

7. Участь у розробці необхідних для адаптації матеріалів з переліком форм і прийомів, а саме: надання рекомендацій педагогам щодо врахування особливостей навчально-пізнавальної діяльності дитини при визначенні методів роботи з нею.

8. Сприяння у створенні позитивного мікроклімату в шкільному колективі та взаємодії з дітьми, проведення заходів, спрямованих на профілактику стигматизації і дискримінації у оточенні ровесників, формування дружнього та неупередженого ставлення до дитини з особливими освітніми потребами.

9. Надання консультативної допомоги педагогам у роботі з дитиною.

10. Налагодження співпраці з фахівцями, які безпосередньо працюють з дитиною з особливими освітніми потребами та беруть участь у розробці індивідуальної програми розвитку.

Практичний психолог визначає, які методики включити під час діагностичного вивчення та як адаптувати стимульні матеріали – методики для вивчення стану інтелектуального

розвитку незалежно від впливу факторів навколишнього середовища: культури, освіти та ін.

У межах діагностичної роботи в ході психолого-педагогічного супроводу підлітків із затримкою психічного розвитку та з порушеннями інтелектуального розвитку практичні психологи використовують такі психодіагностичні методики:

№ з/п	Досліджувана властивість	Психодіагностичні методики
1	Самооцінка, не-впевненість у собі	<ul style="list-style-type: none"> - Методика М. Куна; - методика С. А. Будассі; - методика Дембо-Рубінштейна.
2	Тривожність, наявність страхів	<ul style="list-style-type: none"> - Методика дослідження тривожності Спілбергера; - методика «Шкала тривожності» – модифікація шкали соціально-ситуаційної тривожності О. Кондака; - методика вивчення рівня тривожності Тейлора.
3	Мотивація	<ul style="list-style-type: none"> - Дослідження мотивації досягнення (А. Мехрабіан); - проективна методика мотивації досягнення успіху та уникнення невдач (Х. Гекхаузен); - методика діагностики особистості на мотивацію до успіху (Т. Елерс).
4	Міжособистісні стосунки, взаємодія	<ul style="list-style-type: none"> - Методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі; - опитувальник «Роль індивіда в групі» (Кирилюк, Величко, Карпівич); - методика дослідження проблеми та - області взаємодії (Р. Бейлз).
5	Психоемоційний стан	<ul style="list-style-type: none"> - Опитувальник САН; - шкала кольорового діапазону Лутошкіна; - шкала зниженого настрою – субдепресії.

6	Депресивний стан, невротизація	Діагностика рівня невротизації Л.І. Вассермана; -бекспрес діагностика невроза К. Хека і Х. Хесса; - диференційна діагностика депресивних станів В. А. Жмурова.
7	Самосвідомість	- Шкала Я-концепції Теннессі; - контрольні списки П. Гоха; - шкала Я-концепції Пірса-Харріса; - методика дослідження «Незакінчені речення» Сакса і Леві.
8	Деадаптація	- Методика діагностики дезадаптації «Карта спостережень» Д. Скотта; - вивчення особистісної орієнтованості учня (А. В. Фурман); - тест нервово-психічної адаптації.
9	Ціннісні орієнтації	- Методика діагностики стану задоволення основних потреб («Косинка»); - методика діагностики спрямованості особистості А. Басса; - методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча.
10	Фрустрація, агресивність	- Діагностика самооцінки психічних станів по Г. Айзенку; - методика діагностики показників і форм агресії А. Басса і А. Даркі; - тест фрустрації С. Розенцвейга.
11	Словесно-логічне мислення	Методика Е. Ф. Замбацявічене.

Під час вивчення психічного розвитку дитини практичний психолог виявляє фактори, які зумовлюють труднощі пізнавальної діяльності, спілкування та соціальної адаптації, а також ті резерви, які можна використовувати у корекційно-розвиткової роботі. З урахуванням виду порушення розвитку

та потенційних можливостей дитини організовується психокорекційна робота. Більшість дітей з особливими освітніми потребами долучаються до роботи в корекційній групі (3-4 дитини). Однак, практичний психолог заздалегідь оцінює і застосовує відповідні вправи та завдання, виконання яких сприяє розвитку дитини.

З метою корекції поведінки та особистісних проявів у роботі з дітьми з особливими потребами в рамках групової роботи з організовуються:

- тренінг спілкування;
- тренінг ефективної соціальної взаємодії;
- тренінг підвищення впевненості в собі;
- тренінг зниження тривожності та подолання страхів;
- тренінг розвитку навичок емоційної саморегуляції;
- тренінг креативності;
- тренінг асертивності;
- тренінг самоствердження;
- тренінг особистісного росту тощо.

Корекційні заняття можуть проводитись індивідуально з дитиною з особливими потребами. Вони являють собою сукупність технік та вправ, які спрямовані на корекцію поведінки та розвиток особистості дитини.

Соціально-педагогічний патронат в загальноосвітніх закладах міста базується на створенні сприятливих умов для взаємодії учня з соціальним середовищем з метою попередження виникнення або усунення вже існуючих дестабілізуючих факторів та формування стійкості до ситуацій дезадаптації.

Соціальні педагоги здійснюють свою роботу з організації навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому навчальному закладі за такими напрямками:

1. Захист і забезпечення прав і свобод дитини з особливими освітніми потребами в умовах навчального закладу: організація безкоштовного гарячого харчування в шкільній

їдальні, безкоштовний проїзд у міському транспорті до навчального закладу і у зворотному напрямку, безкоштовне оздоровлення в позаміських таборах і відпочинок в таборі з денним перебуванням дітей на базі навчального закладу (пришкільному таборі), а також під час перебування дитини в сім'ї: двічі в рік комісійне відвідування сім'ї, де проживає дитина.

2. Виявлення дітей, у яких виникають труднощі у спілкуванні та взаємодії з оточуючими або які проживають у сім'ях, які опинилися у складних життєвих обставинах.

3. Визначення соціальних питань, які потребують негайного вирішення причин та труднощів; при потребі, скерування до відповідних фахівців з метою надання відповідної допомоги.

4. Визначення статусу дітей з особливими освітніми потребами в колективі, надання рекомендацій класоводу, класному керівникові щодо шляхів ефективної інтеграції такої дитини в колектив однолітків, формування позитивного мікроклімату в дитячому колективі.

5. Поширення інформації про засади інклюзивного навчання серед педагогів, батьків, дітей з метою формування дружнього та неупередженого ставлення до дитини з особливими освітніми потребами.

6. Участь у складанні розгорнутої психолого-педагогічної характеристики на дитину та її індивідуального плану розвитку; участь в роботі психолого-педагогічного консиліуму.

7. Забезпечення дитини з особливими освітніми потребами та її батьків інформацією про інфраструктуру позашкільних навчальних закладів у мікрорайоні, місті, селі, сприяння щодо участі дитини в гуртках, секціях з урахуванням її можливостей.

8. Представлення інтересів дитини з особливими освітніми потребами у відповідних органах і службах.

В загальноосвітніх навчальних закладах міста діти з осо-

близькими освітніми потребами інтегровано навчаються в класах з іншими своїми ровесниками.

Соціальні педагоги знають, що соціальну адаптацію дітей можуть утруднювати різноманітні нервово-психічні захворювання, відхилення, а також акцентуації. Такими є різноманітні фізичні недоліки, порушення мовлення, зовнішня непривабливість, недоліки конституційно-соматичного характеру, які можуть негативно проявляти себе через міжособистісні стосунки дитини в оточенні однолітків.

Для забезпечення створення доброзичливих стосунків в класному колективі, де навчається дитина, соціальні педагоги впроваджують такі просвітницькі програми: «Формування позитивного мислення учня», «Розвиток самопізнання та соціалізація підлітка як запорука життєвої ситуації успіху», «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція», «Розвиток життєвих навичок старшокласників», «Дорослішай на здоров'я».

Адаптація та соціалізація дітей з особливими освітніми потребами в суспільстві здійснюється через залучення їх до просвітницької програми «Медіація однолітків», тренінгових занять, лекторіїв, виступів на класних та загальношкільних заходах, індивідуальної роботи тощо.

Практичні психологи та соціальні педагоги у цьому напрямку своєї діяльності формують психологічну готовність учасників навчально-виховного процесу (учнів, батьків, педагогів, адміністрації) до взаємодії з дітьми з особливими освітніми потребами через проведення заходів, зміст яких спрямований на подолання упередженого ставлення до дітей з особливими потребами, руйнування міфів і стереотипів, дискримінації.

До таких заходів належать:

- Надання індивідуальних та групових консультацій: «Результати діагностичних досліджень. Рекомендації»; «Як стримувати емоційні сплески?»; «Взаємини з однолітками»;

«Вправи для дітей з особливими потребами (дихальна гімнастика, вправи для зняття втоми рук, гімнастика для очей, пальчикові вправи)»; «Розвиток емоційно-вольової сфери дитини»; «Методи арт-технік в інклюзивному навчанні»; «Добір дидактичних ігор для розвитку дитини-дошкільника»; «Різні зовнішньо – класні внутрішньо»; «Толерантне ставлення до навколишніх»; «Розвивальне середовище дошкільного закладу освіти для дітей з особливими потребами».

- Розвивальні заняття, тренінги: «Розвиток пізнавальних процесів»; «Розвиток дрібної моторики, пізнавальних процесів, емоційної сфери»; «Особливості виховання та навчання дітей з особливими потребами»; «Ми та наші проблеми: створення установки на відкриті, щирі міжособистісні відносини, розвиток здібностей критично сприймати свої недоліки»; «Мій світ»: корекція вербальної агресії, ознайомлення зі способами позбавлення від гніву у позитивній формі»; «Пізнай себе та навколишніх» з метою розвитку міжособистісних відносин, толерантного відношення один до одного; «Толерантне ставлення до навколишніх»; «Ми дуже різні, але ми разом»; «Молодь на роздоріжжі»; «Якісна організація вільного часу – всебічно розвинена особистість»; «Формування навичок ефективної взаємодії»; «Психологічні особливості навчально-пізнавальної діяльності учнів»; «Педагог – організатор навчально-пізнавальної діяльності учнів».

- Виступи на загальношкільних батьківських зборах: «Психофізіологічні особливості учнів 7-8 класів. Формування навичок здорового способу життя»; «Психофізіологічні особливості учнів 2-4 класів»; «Психологічні особливості учнів шести років. Адаптація до 1-го класу. Збереження психічного здоров'я»; «Формування толерантного ставлення до інвалідності».

- Участь у Всеукраїнській акції, присвяченій Міжнародному Дню інвалідів: «Від серця до серця», міському фестивалю «Повір у себе», декаді творчості дітей-інвалідів «Який

світ чудовий, різнокольоровий».

- Успіх у навчанні і вихованні дітей з особливими освітніми потребами залежить від грамотно організованого психолого-педагогічного супроводу учнів з особливими потребами з боку всіх працівників загальноосвітньої школи.

Важливе значення у цьому процесі належить учителям, які оволодівають необхідними знаннями та навичками у роботі дітьми особливими освітніми потребами на психолого-педагогічних семінарах «Разом вчимося, спілкуємось, діємо», на цільових тренінгах, курсах у Вінницькій академії неперервної освіти.

Крім цього, кожен член педагогічного колективу з повагою ставиться до колег, які працюють в класах (групах), де є діти з порушеннями розвитку, і у разі необхідності підтримують їх та надають допомогу, вдумливо та наполегливо працюють для реалізації спільної мети.

Педагогам, які працюють з дітьми з особливими дітьми, притаманні терпимість, уміння співчувати, врівноваженість, наполегливість, витримка, старанність, готовність до постійної цілеспрямованої роботи, безконфліктність. В своїй роботі з дітьми педагоги керуються словами Росса Кемпбелла:

- Якщо дитина оточена терпимістю – вона вчиться бути терпимою.

- Якщо дитину захочують – вона вчиться цінувати інших.

- Якщо дитина почуває себе у безпеці – вона вчиться вірити.

- Якщо дитину схвалюють – вона вчиться подобатися сама собі.

- Якщо дитину приймають і поведяться з нею доброзичливо – вона вчиться знаходити любов у цьому світі.

Для того, щоб результат роботи з дитиною був стійкий, необхідно не тільки забезпечення захисту прав дитини з особливими освітніми потребами на рівні закладів освіти, а і си-

стемний підхід на рівні міста, який передбачає опрацювання кожної характерологічної особливості дитини.

Педагоги, батьки, громадськість плідно працюють в напрямку забезпечення соціальної адаптації та повноцінного розвитку дітей з особливими потребами через пропаганду толерантного ставлення до дітей з інвалідністю, формування психолого-педагогічної компетентності всіх учасників навчально-виховного процесу та громадськості. Визначені та схарактеризовані базові прийоми, які використовуються нами при організації психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами, їх батьками та педагогами, залученими до виховання і навчання, пропонуються для впровадження всіх, хто спілкується з дітьми з особливими освітніми потребами (громадська організація «Центр захисту дітей-інвалідів» – громадська організація батьків і дітей-інвалідів «Надія»). З цією метою в місті розроблено комплекс заходів щодо соціальної допомоги і підтримки дітей з особливим освітніми потребами, в тому числі, дітей з інвалідністю.

Відповідно до міської програми «Організація харчування учнів навчальних закладів міста» діти-інваліди, діти, які навчаються в класах з інклюзивною формою навчання, забезпечені безкоштовним гарячим харчуванням.

Міською програмою «Шкільні перевезення» дітям з інвалідністю передбачено безкоштовний проїзд в міському транспорті до школи і у зворотному напрямку.

В міській програмі «Відпочинок і оздоровлення дітей» зазначено щорічне надання дітям з інвалідністю безкоштовних путівок на відпочинок, оздоровлення. Щомісячно батьки отримують соціальну допомогу на дитину з інвалідністю в управлінні праці та соціального захисту населення. Забезпечується право батьків, які мають дитину з інвалідністю, на отримання соціальної відпустки.

Включення учнів, батьків, педагогів, громадськості до за-

гального комплексу заходів щодо супроводу дитини з особливими освітніми потребами дозволило нам налагодити постійний контакт батьків зі школою, практичними психологами, класними керівниками. Нам вдалося зробити батьків активними учасниками супровідних заходів, залучити їх до інновацій в школі, надати батькам рекомендації щодо підтримки у дитини емоційної рівноваги, вийти на позитивну динаміку розвитку дитини та його оптимальну соціальну адаптацію.

Психологічна підтримка родини, батьків є важливим видом психологічної допомоги дітям з порушеннями в розвитку [34; 39].

У рамках консультативно-корекційної допомоги батькам у розв'язанні психо-емоційних проблем з дітьми практичні психологи використовують різні форми роботи:

1. Система тренінгових вправ, спрямованих на формування та розвиток почуття батьківської любові «Сім кроків».

2. Психокорекційна робота з матерями, які виховують дітей з відхиленнями в розвитку «Формування позитивних стосунків між матір'ю та її дитиною».

3. Групові психокорекційні заняття «Гармонізація внутрішньосімейних відносин».

4. Письмові форми викладання проблеми – анкети: «Моя проблема», «Мій життєвий шлях», «Історія життя моєї дитини».

5. Практикум «Інклюзивна освіта – форма навчання для дітей з особливими потребами».

Психолого-педагогічна підтримка батьків є життєво необхідною, тому що саме від батьків та їх внеску в процес виховання та навчання залежить повноцінний розвиток дітей з особливими потребами.

Отже, завдяки просвітницькій роботі батьки стають обізнаними із особливостями адаптації дитини в соціумі та упевненими у її можливостях, ознайомленими з власними

та чужими проблемами, згуртованими в більш турботливу спільноту, поінформованими із зразками громадської діяльності для своїх рідних.

Таким чином, забезпечення психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами є невід'ємною частиною розвитку сучасної освіти. В її основі лежить індивідуальний та диференційований підхід до кожного учасника навчально-виховного процесу: дітей, педагогів, батьків.

Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що психологічна служба міста вважає за необхідне створювати в навчальних закладах комфортні умови для формування у дітей з особливими освітніми потребами навичок самостійності, впевненості, мобільності, адже всі діти є цінними і активними членами суспільства.

1.2. ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Розвиток сучасного суспільства вимагає поваги до встановлення принципів підтримки та безпеки, що забезпечує розвиток та повне інтегрування у соціум усіх верств населення. Перед усім це стосується людей з особливими потребами. Це зумовлено визначенням головної мети соціального розвитку – створення «суспільства для всіх».

Одним із кроків включення людей з особливими потребами у соціум є інклюзивна освіта, яка являє собою систему освітніх послуг, що ґрунтуються на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права здобувати її за місцем проживання та передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього закладу. В її основу покладена ідеологія, яка виключає будь-яку дис-

кримінацію дітей, яка забезпечує однакове ставлення до всіх людей та створює спеціальні умови для дітей з особливими потребами. Тому, впровадження інклюзивної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах потребує формування в свідомості учнівської молоді толерантного ставлення до дітей з особливими потребами.

У «Декларації принципів толерантності», яка прийнята 16 листопада 1995 року толерантність розглядається як правильне розуміння всього різноманіття культур, форм самовираження і виявлення людської індивідуальності. Саме тому людина не зважаючи на свої можливості є особистістю, яка має право на знання, відкритість у спілкуванні, свободу думки, совісті, переконань, Адже толерантність – це єдність у різноманітті [3].

Багато дослідників наголошують на важливості формування толерантності як провідної риси особистості [4; 10; 15; 16; 20; 22; 37; 40]. Вони тлумачать толерантність як готовність прийняти інших такими, якими вони є, взаємодіяти з ними на засадах згоди через розвиток їхньої особистості, відкритої до сприйняття інших культур, здатної поважати багатогранність людської думки, запобігати конфліктам або розв'язувати їх ненасильницькими засобами.

На шляху до толерантної свідомості передбачається не тільки переробка змісту навчального процесу, оновлення технологій навчання та спілкування як механізмів розвитку толерантної свідомості учнів, але й подолання інерції мислення вчителя, його перехід на дійсно гуманістичні позиції.

У процесі здобуття освіти відбувається становлення, збагачення і вдосконалення суб'єктивно особистісного й духовного світу молоді людини. Таке становлення є результатом цілеспрямованих впливів на знання, позицію, поведінку, діяльність людини різних структур навчального закладу та різних соціальних інститутів, впливу довкілля та активності самої особистості, як суб'єкта цього складного процесу. Тому

виховання толерантності це перш за все виховання потреби й готовності до конструктивної взаємодії між дітьми, незалежно від статусу чи способу життя.

Оскільки діти більшість часу проводять в навчальних закладах, то процес виховної роботи можна покласти не тільки на вчителів чи вихователів, але й самих дітей. Такий підхід дозволяє сформувати толерантне середовище в навчальному закладі, що в свою чергу підвищує ефективність формування толерантності як головної якості сучасної особистості. Толерантне середовище діє на основі суб'єкт-суб'єктного підходу, керується у взаємодії принципами гуманізму, довіри один до одного, взаєморозуміння, опори на позитивне та ін.

Освітня практика сьогодення демонструє, що завдяки впливу толерантного середовища на формування особистості можна розв'язати ряд виховних завдань: визнання цінності і культурної багатоманітності світу; забезпечення вільного розвитку культур національних меншин; визнання унікальності та самобутності етнокультурних груп; формування міжетнічного розуміння. Крім того, в аспекті поставленої проблеми важливим виховним завданням виступає формування толерантної свідомості особистості, що формує механізми толерантної поведінки й толерантних відносин, навички міжкультурної взаємодії.

Дитячий колектив як складова толерантного середовища істотно впливає на формування особистості, її спрямованості, поглядів та переконань.

Психологічна служба комунального закладу «Навчально-виховний комплекс: загальноосвітня школа I-II ступенів – лицей №7 Вінницької міської ради», працюючи над проблемою формування в учнів толерантного ставлення до людей з особливими потребами, прийшла до висновку, що потрібно організувати роботу закладу за двома основними напрямками:

I напрямок – створення толерантного середовища в на-

вчальних закладах.

ІІ напрямком – формування в учнів навички прийняття та розуміння інших, вміння позитивно з ними взаємодіяти.

Створення толерантного середовища в навчальному закладі є підґрунтям для ефективного виховання молодого покоління. Основними завданнями цього напрямку є:

- мінімізація негативних емоційних проявів;
- зняття напруги в групі дітей;
- навчання способів саморегуляції;
- підтримка емоційної чутливості;
- розвиток емпатії й адекватного емоційного реагування (емоційна стабільність);
- розвиток вольової сфери;
- актуалізація бажання спілкуватися з людьми; виховання позитивного ставлення до людей;
- включення ідей толерантності в гру, інші продуктивні види діяльності та обговорення реальних подій життя.

В процесі створення толерантного середовища важливим є опиратися на позитивний досвід взаємодії дитини зі світом. Це дає можливість усвідомити дитині цілісність зв'язку правил толерантності з реальним життям.

Виховуючи в учнів навички толерантного ставлення важливим є пам'ятати про необхідність власного позитивного прикладу. Тому незалежно від позиції дитини та її світогляду, повага до її особистості є необхідним принципом виховного процесу. Поважаючи і приймаючи (не обов'язково погоджуючись) позицію і думку дитини, але за необхідності коригуючи її, вчитель демонструє їй приклад толерантного ставлення до людини з іншим поглядом на світ.

У процесі формування толерантного ставлення до дітей з особливими потребами необхідно створювати умови для рефлексії учням тих змін, які відбулися з ними, і аналізу стосунків в колективі, родині, соціумі. Рефлексія є цінною для проживання нового досвіду та усвідомлення його значущості

у реальному житті. Вона дозволяє прослідкувати емоційні реакції на ситуації та пропрацювати їх. Обговорення почуттів та вражень спонукає учнів до осмислення власних дій, прийомів, способів діяльності.

Однією з характерних для ліцею діяльностей, яка безпосередньо впливає на формування толерантного ставлення до дітей з особливими потребами є залучення до волонтерської діяльності. Учні закладу систематично відвідують Вінницький центр соціальної реабілітації дітей з інвалідністю «Промінь». У плані загальної соціалізації завдяки волонтерській діяльності учні отримують:

- більш глибокі знання з соціальних-педагогічних і психологічних проблем, які виникають в різних категоріях населення;
- нові навички й досвід загального характеру;
- розвиток комунікативних навичок, вмінь і знань;
- досвід ділового спілкування і ділової поведінки;
- самоактуалізацію та самореалізацію особистості внаслідок усвідомлення і пізнання соціально-активної поведінки;
- самоствердження в результаті надання допомоги людям, які її потребують.

Такий підхід до формування толерантного ставлення до дітей з особливими потребами, на нашу думку, є найбільш ефективним оскільки в його основі лежить двосторонній зв'язок «учні закладу – вихованці реабілітаційного центру». Учні закладу проводять для них заходи, театралізовані вистави. Шкільний парламент закладу та шкільна служба розв'язання конфліктів проводять різноманітні розважальні ігри та кола. Як наслідок такої діяльності у вихованців центру формується довіра до суспільства, прийняття себе та усвідомлення власної цінності, розвиваються комунікативні навички. Учні, які залучені до волонтерської діяльності, проявляють щирість та повагу до дітей з особливими потребами, вони відкриті до отримання нового досвіду, розвивають в собі почуття від-

повідальності за власне життя та вбачають цінність в його збереженні. Особливістю для учнів закладу є обов'язкове обговорення та відпрацювання емоційних станів після таких зустрічей.

Досліджуючи думку учнів про волонтерство, у закладі було проведене соціальне опитування учнів з метою вивчення ставлення до добродійної діяльності.

Анкета

1. Чи отримуєте ви задоволення від можливості проявити себе в якості волонтера?

2. Назвіть основні мотиви, що спонукають людей до прояву добродійної діяльності.

3. Якими основними рисами має володіти волонтер?

Результати підтвердили необхідність реалізації такого виду роботи як альтернативного методу формування толерантного ставлення до інших серед учнівської молоді. Так, більшість респондентів зазначили, що вони отримують задоволення від можливості проявити себе в якості волонтера (83%).

Основними мотивами, що спонукають людей до прояву добродійної діяльності є:

- можливість принести людям користь (35%);
- участь у громадському житті (28%);
- реалізація власних ідей(5%);
- придбання нового досвіду (16%);
- спілкування з цікавими людьми (17%).

Таким чином, можна зробити висновок, що основним мотивом є потреба допомагати людям, а отже, бути потрібним для суспільства.

Оскільки, волонтерська діяльність є напрямом суспільства, яка потребує залучення людських ресурсів та безпосередньої взаємодії з різними її учасниками, волонтер має володіти певним набором характеристик. Так, респонденти віднесли до основних рис:

- готовність прийти на допомогу (93%);
- небайдужість до проблем інших людей (82%);
- доброзичливе ставлення до навколишніх (89%);
- ввічливість (65%);
- бути відповідальним (50%);
- відкритим (45%);
- комунікабельним (45%);
- розумним (25%).

Другий напрям роботи закладу в рамках інклюзивної освіти є формування в учнів навички прийняття та розуміння інших, вміння позитивно з ними взаємодіяти. Для цього напряму характерним є проведення різноманітних тренінгових занять для учнів та батьків з метою формування толерантного ставлення до людей з особливими потребами. Основна тематика таких занять є «Толерантність, що це для мене», «Кожна людина унікальна і неповторна», «Я та інші», «Цінність життя», «Подорож у країну спілкування» «Я дитина – я маю право», «Як зрозуміти іншу людину?», «Пізнай себе» та ін.. Такий вид діяльності дозволяє ознайомити учнів з унікальністю кожної людини, розвинути почуття відповідальності за своє та чуже життя, сприяти розвитку терпимості та вміння вбачати позитивні сторони іншої людини. Актуальним є проведення інтерактивних лекцій, під час яких використовуються різні форми роботи, як дискусія, перегляд фрагментів фільмів, мозковий штурм. Такий вид роботи надає знання про толерантність, її особливості та прояви, про багатомірність людського буття, формування установки на толерантність.

Організація відео лекторію для учнів закладу дозволяє сформувати емоційне ставлення до людей з особливими потребами [8].

Фільми, які демонструються учням, націлені на розкриття тематики та дозволяють розвинути інтерес до проблеми толерантності, активізувати пошук вирішення певних соціальних проблем. Також такі фільми мають мотиваційний ефект.

Обов'язковою умовою є обговорення під час та після перегляду фільму, яке дозволяє зробити необхідний висновок, спираючись не тільки на думку учасників, а й на їх емоції.

Провівши анкетування з приводу дослідження думки учнів про інклюзивну освіту, ми отримали відповіді на такі запитання:

1. У якій школі краще було б навчатися дітям з особливими освітніми потребами?

Виявлено 82% учнів, які вважають, що дітям з особливими потребами варто навчатися в загальноосвітній школі. Така позиція учнів говорить про те, що вони вбачають рівність людей на право освіти.

Однак 13% вважають, що дітям з особливими освітніми потребами краще навчатися вдома та 5% учнів вказали спеціальну школу. Такі результати говорять про те, що варто продовжувати роботу над формування толерантного ставлення серед учнівської молоді.

2. Як ти поставишся до того, щоб дитина з особливими освітніми потребами була твоїм однокласником?

Результати показали, що 84% учнів позитивно ставляться до навчання в одному класі з дитиною з особливими потребами. Такі відповіді свідчать про відкритість та щирість учнів, а також про те, що проведена робота у закладі розвиває толерантне ставлення до людей з особливими потребами. Та все ж 9% опитуваних вказали, що їм байдуже, що свідчить про їх відстороненість від соціальних проблем сучасного суспільства та не бажання їх вирішувати; 6% - вагаються з відповіддю.

3. Якщо діти з особливими освітніми потребами навчатимуться в твоєму навчальному закладі, чи будеш ти з ними спілкуватися?

82% учнів зазначили, що вони б із радістю спілкувалися. Тому ми можемо зробити висновок, що ці учні вбачають унікальність та неповторність у кожної дитини та соціальну

рівність. Попри високий відсоток опитуваних з позитивним ставленням до дітей з особливими освітніми потребами психологу слід планувати спеціальні роботи з тими, хто виявляє байдужість до долі дітей з особливими потребами.

Отже, за результатами анкетування прослідковується позитивний вплив діяльності закладу в напрямку формування толерантного ставлення до учнів з особливими освітніми потребами.

Практична робота з формування толерантності показала, що дитячий колектив як толерантне середовище школи здатен розкрити й розвинути «найзначніші духовні якості чи можливості». Саме тут «учень завжди повинен відчувати, що його розум і воля не пригнічуються, не ігноруються, а заохочуються». Тому, одним із основним завдань сучасних педагогів є сформувати в учнів толерантне ставлення до дітей з особливими освітніми проблемами, адже саме це сприятиме активній соціалізації людей з числа незахищених категорій та розкриє їх потенціал суспільству.

Кожен колектив складається з особистостей і від того наскільки комфортно в ньому почувається кожен, наскільки може реалізуватися й розвиватися, відчути себе потрібним і буде залежати його потенціал.

1.3. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД СТУДЕНТІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Визнання українським суспільством пріоритету загальнолюдських цінностей вимагає від освіти нового ставлення до дітей з особливими освітніми потребами, вирішення питань їх соціалізації та інтеграції. Середовище є важливим

чинником реабілітації студентів, які мають обмежені можливості фізичного здоров'я і зумовлені ними особливі потреби. У вищих навчальних закладах здійснюється психолого-педагогічний супровід дітей з такими дітьми в освітньому процесі, створюються умови для гармонійного розвитку та підготовки до професійної діяльності. Тому актуальним на сьогодні є розв'язання широкого спектру проблем навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами [1].

У своїх дослідженнях українські вчені розглядають такі аспекти, як психологічний супровід студентів з інвалідністю (І. Томаржевська); виховання духовно-моральних цінностей у студентів з обмеженими фізичними можливостями (О. Хорошайло); супровід навчання студентів з особливими потребами (М. Чайковський); реабілітаційно-адаптаційний супровід інвалідів із вадами зору до навчання у вищих навчальних закладах (Г. Гребенюк); психологічний супровід адаптації першокурсників з особливими потребами (В. Скрипник); психолого-педагогічний супровід навчання осіб із порушеннями слуху у вищих навчальних закладах (С. Літовченко); інтеграція молоді з функціональними обмеженнями в сучасне середовище (Н. Мірошніченко) [41].

У цій статті визначаються та обґрунтовуються теоретичні та практичні аспекти психолого-педагогічного супроводу студентів з особливими освітніми потребами їх соціалізація та інтеграція у соціальному та навчальному просторі вищого навчального закладу.

Важливою проблемою для студентів-першокурсників із особливими освітніми потребами є їх інтеграція у колектив студентів та пристосування навколишнього середовища до їх потреб. Інтеграція інвалідів у соціальне середовище, підвищення їх конкурентної спроможності на ринку праці передбачає організацію роботи з їхньої соціально-психологічної реабілітації та психологічної підтримки у вищих навчальних

зкладах.

Інклюзія студента з інвалідністю в інтегроване освітнє середовище вимагає досить тривалого періоду адаптації. Перш за все, таким студентам потрібно:

- інтегруватися у навчальний процес з його режимом, формами навчання, системою контролю знань;
- ознайомитися зі структурою навчального закладу, його традиціями;
- соціалізуватися у колективі студентської групи;
- пристосувати до ритму студентського життя і навчання свій організм, розкрити свої здібності і таланти.

Багатьом студентам із особливими освітніми потребами в навчальному закладі не вистачає достатньої уваги та підтримки з боку викладачів через те, що вони не вважають за потрібне повідомляти когось про свою хворобу. Деякі студенти занадто гостро сприймають інвалідність і не хочуть, щоб через їхню ваду на них навішували ярлики. Такі студенти вважають, що з своїми проблемами впораються самостійно. Деякі студенти з інвалідністю, можливо, покладаються на методи, що їм допомагали до цього часу. Але, оскільки темп навчання у вищому навчальному закладі швидший, ніж у школі, і доводиться виконувати більшу кількість завдань високої складності, додаткова допомога таким дітям, безумовно, знадобиться.

Психологічний супровід студентів із особливими освітніми потребами це:

1. Підвищення психологічної культури всіх учасників навчально-виховного процесу студентів, викладачів, працівників.

2. Соціально-психологічна діагностика, моніторинг особистісного розвитку і соціальної ситуації розвитку студентів, прогнозування змін освітньої ситуації та визначення її основних тенденцій.

3. Проектування і соціально-психологічна корекція ро-

звітку студентів у навчально-виховному процесі.

4. Соціально-психологічна і педагогічна реабілітація студентів із особливими потребами.

5. Консультативно-методична допомога всім учасникам навчально-виховного процесу.

В ході супроводу ми визначили специфіку роботи зі студентами з особливими освітніми потребами в умовах вищого навчального закладу:

- серед них не помічено порушень дисципліни;
- студенти з особливими потребами, як правило, мають негативну думку про себе. Тому психолог може і повинен вплинути на позитивне сприйняття себе та своїх здібностей, сформувати позитивну «Я-концепцію» у кожного студента;
- особливої уваги потребує вироблення у студентів цієї групи навичок співробітництва, колективної взаємодії. Для більш швидкої соціальної адаптації студент з особливими потребами повинен навчитися співпрацювати з іншими студентами, враховувати інтереси та бажання інших людей, виконувати спільні дії;
- насамперед слід формувати в людини з особливими потребами самостійність, навички самообслуговування, культурної поведінки, привчати її жити і працювати у колективі.

Наша робота з студентами з особливими освітніми потребами і їх батьками побудована на принципах:

1. Особистісно-орієнтований підхід до студентів та батьків, де в центрі стоять особистісні особливості дитини, сім'ї; забезпечення комфортних, безпечних умов.

2. Гуманно-особистісний – усебічна повага до студента, до кожного члена сім'ї, віра в них, формування позитивної «Я-концепції».

3. Принцип комплексності – психологічну допомогу можна розглядати тільки в комплексі, в тісному контакті психолога з куратором групи, вихователем гуртожитку, викладачами, адміністрацією, медсестрою, батьками.

4. Принцип діяльнісного підходу – психологічна допомога здійснюється з урахуванням провідного виду діяльності (у навчальній діяльності). Крім того, необхідно орієнтуватися також на той вид захоплення, який є значимим для людини.

Робота психолога зі студентами з особливими потребами охоплює велике коло проблем: низька самооцінка, невпевненість в собі; тривожність, наявність страхів; труднощі процесу комунікації; нестабільність психоемоційного стану; розбалансування саморегуляції; дезадаптація; почуття залежності від навколишніх; почуття безнадійності, приреченості та ін. Практичний психолог проводить під час супроводу таких студентів ряд необхідних психосоціальних та педагогічних заходів, а саме:

1. Психодіагностичний етап: діагностика рівня розвитку; виявлення індивідуальних особливостей розвитку; рівня розвитку психічних процесів; діагностики соціальної зрілості, стилю взаємодії педагогів і батьків; тестування та анкетування педагогів та батьків на предмет готовності до здійснення інклюзивного навчання; вивчення особливостей сім'ї, в якій виховується студент.

2. Оформлення документації для здійснення психолого-педагогічного супроводу студента з особливими потребами: психологічна картка індивідуального супроводу студента; картка реабілітації.

3. Розробка та затвердження індивідуальних програм навчання і розвитку з рекомендаціями для кураторів, педагогів і батьків, розроблених за участі різних фахівців (лікаря, психолога, соціального педагога).

4. Моніторинг результативності, який передбачає застосування таких методів: дидактичного – вивчення результативності різних сторін навчально-виховного процесу; виховного – визначення ефективності виховного процесу, системи стосунків його учасників; соціально-психологічно-го – спостереження за системою колективно-групових взає-

мин, психологічного стану студентів та їх батьків; медичного – відстеження динаміки стану здоров'я студента, який має особливі потреби.

5. Розробка шляхів корекції можливих негативних наслідків: спланувати форми, методи, прийоми роботи з студентами та їх батьками; індивідуальні та групові психолого-педагогічні програми супроводу, які виявляють відповідні проблеми; відстеження результативності впроваджених змін.

Психологічне дослідження властивостей особистості здійснюється шляхом діагностичної роботи за допомогою відповідних психодіагностичних методик. Вона передбачає перший діагностичний зріз, мета якого виявити рівень розвитку досліджуваної властивості особистості, та другий діагностичний зріз, який показує ефективність корекційної роботи. Для дослідження властивостей особистості підбирається мінімум три психодіагностичні методики, що використовуються як під час першого, так і під час другого діагностичних зрізів.

При психолого-педагогічному супроводі студентів з особливими освітніми потребами використовуємо такі основні методи обстеження:

- вивчення документації;
- метод бесіди;
- аналіз результатів діяльності;
- метод спостереження;
- метод експерименту;
- метод тестування.

Корекційний напрямок роботи психолога включає в себе систему заходів, які спрямовані на корекцію особистісних проявів поведінки та розвиток особистості студента за допомогою спеціальних засобів психологічної корекції (індивідуальні корекційні заняття, тренінги, ділові ігри). В роботі зі студентами з особливими освітніми потребами в рамках групової роботи з метою корекції поведінки та особистісних про-

явів ми використовуємо тренінги:

- тренінг спілкування;
- тренінг ефективної соціальної взаємодії;
- тренінг підвищення впевненості в собі;
- тренінг зниження тривожності та подолання страхів;
- тренінг розвитку навичок емоційної саморегуляції;
- тренінг креативності;
- тренінг асертивності;
- тренінг самоствердження;
- тренінг особистісного росту та ін.

Консультаційна робота здійснюється в межах індивідуальних консультацій з студентами з інвалідністю з метою вирішення особистісних проблем. Дотримуючись таких принципів психологічного консультування: принцип добровільності (студент усвідомлює наявність проблеми, прагне її розв'язати і вірить, що йому в цьому допоможе психолог); принцип діалогічного характеру взаємодії (консультування проходить у формі діалогу); принцип орієнтації на норми і цінності людини (психолог не займається вихованням, не насаджує свої цінності, не критикує); принцип конфіденційності (інформація, отримана під час консультації, не може бути розголошена без згоди студента. Психолог також не має права отримувати додаткову інформацію без погодження); принцип розмежування особистих та професійних стосунків.

Психологічне консультування передбачає кілька етапів. На першому етапі основне завдання це встановлення контакту з тим, хто консультується. Другий етап – психолог проводить професійний психологічний аналіз проблеми клієнта. На третьому етапі – формалізація мети консультації, визначення її кінцевих результатів, що в обов'язковому порядку повинні бути прийняті клієнтом. Четвертий етап – власне вирішення проблеми. П'ятий етап – підведення підсумків консультації.

Консультація може проводитись як в індивідуальній, так і в груповій формах.

В роботі з такими студентами застосовуємо такі методики корекції: арт-терапія, пісочна психотерапія, музикотерапія, танцювальна терапія, фототерапія, орігамі, притчотерапія. Діти з особливими потребами приймають участь в заходах просвітницького характеру разом з іншими студентами нашого навчального закладу. Включаються в роботу волонтерської групи практичного психолога «Надія». Студенти з особливими освітніми потребами відвідують один раз на тиждень засідання клубу «Психолог», де успішно оволодівають тренінгами за програмами «Рівний-рівному», «Дорослішай на здоров'я» стаючи тренерами цих програм. Стаючи волонтерами коледжу, вони активно ведуть роботу щодо попередження негативних явищ у молодіжному середовищі, запобігання ВІЛ/СНІДу та туберкульозу, пропаганди здорового способу життя серед студентської молоді.

Разом з психологом коледжу волонтери проводять анкетування студентів коледжу, тестування, організують конкурси плакатів, малюнків, стінгазет, профілактичні та просвітницькі заходи.

Висновки. Забезпечення психологічного супроводу студентів з особливими освітніми потребами є невід'ємною частиною розвитку сучасної вищої освіти. Допомога в адаптації студентів з інвалідністю до умов навчання та надання їм підтримки можуть відбуватися лише шляхом організації супроводу їх навчання та дотримання основних принципів гуманістичної педагогіки та психології. Успішній інтеграції студентів з особливими освітніми потребами в колектив вищого навчального закладу сприятимуть впровадження інтегрованого навчання, взаємодія основних складових процесу інтегрування; активна участь самих студентів у процесі інтегрування; організація взаємодії суб'єктів педагогічного процесу в умовах сприятливого мікроклімату, що забезпе-

чує взаєморозуміння, довіру, визнання і пошану кожної особистості.

Перспективи впровадження досвіду роботи. Прогнозований результат упровадження даного алгоритму психологічного супроводу забезпечить планомірний та системний супровід практичним психологом студентів з особливими освітніми потребами, формування у таких студентів позитивної «Я - концепції», успішної соціалізації та інтеграції в студентське середовище.

1.4. СОЦІАЛЬНИЙ ТЕАТР ЯК ФОРМА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

В Україні чисельність дитячого населення в період з 2003 по 2013 роки знизилася на 19%, при цьому статистичні дані Міністерства охорони здоров'я України свідчать, що показник дитячої інвалідності в Україні має стійку тенденцію до зростання. Для дітей з інвалідністю важливою складовою людського розвитку є забезпечення належної освіти, яка є одним із агентів соціалізації особистості, зокрема для дітей з особливими освітніми потребами.

Зростання показників дитячої інвалідності робить надзвичайно актуальною проблему соціальної адаптації студентів з інвалідністю, кількість яких відповідно зростає.

Соціалізація (від лат. *socialis* – суспільний) розглядається як процес входження індивіда в суспільство, активного засвоєння ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в даному суспільстві. Питанням соціалізації значну увагу приділяв Л. С. Виготський, на думку якого, дитина, народившись, вже

є соціальною істотою, оскільки її з самого народження оточує багатогранний, складно структурований соціальний світ того суспільства, повноправним членом якого їй ще доведеться стати, але без якого вона вже не може існувати.

Використання театральних методик в навчанні за принципом «рівний-рівному» висвітлює О. Бодіроза, Ілля Біліч (Сербія), Озве Карадаг (Турція), Атанас Кіряковський та Марія Васілева-Блажев (Македонія) [17; 38].

Метою узагальнення нашого досвіду є висвітлення роботи соціального театру за концепцією «рівний-рівному», як форми самореалізації в навчальних закладах та запоруки успішної соціалізації в суспільстві студентів з особливими освітніми потребами.

Соціальний театр є вагомим внеском у втілення освітніх програм за концепцією «рівний-рівному», розробленої фахівцями Міністерства освіти і науки України, та свідчить, що: «найоптимальнішим методом профілактичної роботи є навчання між однолітками, коли молода людина оволодіває знаннями та набуває соціального досвіду в ході спілкування з ровесниками», а також вагомим агентом соціалізації, адаптації та інтеграції в нове освітнє середовище і, що найважливіше, самореалізації студентської молоді, в тому числі, з особливими освітніми потребами [18; 5]. Школярі та студенти досить позитивно сприймають волонтерів, учасників соціального театру, які працюють і навчають однолітків за принципом «рівний – рівному», і захоплюються ними за те, що останні працюють в соціальній сфері та допомагають іншим людям. Однолітки з особливими освітніми потребами часто захоплюються цією діяльністю і проявляють ініціативу брати у цьому участь. Такі прагнення підтримуються з боку координаторів, так як участь у соціальному театрі сприяє зміні поведінки, кращій соціалізації, сприяє розвитку впевненості в собі, комунікативним навичкам та в цілому самореалізації особистості.

Сьогодні виокремлюються сучасні напрямки соціального театру: форум-театр – глядач має бути підготовлений, щоб не перевести театр в жарт, обов'язково має відбуватись обговорення після представлення перфоменса; плей-бек театр, коли людина розповідає, а інші, як правило дорослі люди, ілюструють почуте; лікарняна клоунада – використовується в лікарнях; пара театр – люди з ментальною інвалідністю, демонструють 15-20 хвилинні спектаклі, наприклад, соціальний театр «Джерела» м. Київ; вербатім театр – документальний театр на основі зібраних та опрацьованих інтерв'ю, читаються монологи в оригіналі; театр за принципом «рівний-рівному».

Як показали дослідження, найбільш ефективними театралізованими постановками для молоді є ті, які були придумані та зіграні молодими акторами – однолітками, які обізнані не лише в галузі акторської майстерності, але і методиці навчання «рівний-рівному» та володіють достатніми знаннями в галузі збереження репродуктивного здоров'я, гендерної рівності, ідентифікації та запобігання насильства, здорового способу життя тощо.

Тому, написанню та постановці соціальних мініатюр передуює велика підготовча робота. По-перше, це тренінгові заняття в Школі волонтерів, які проводить практичний психолог, в рамках Програми МОН України, НАПН України, ПРООН в Україні, ЮНЕЙДС «Сприяння просвітницькій роботі «рівний-рівному» серед молоді України щодо здорового способу життя», які направлені не лише на формування відповідального ставлення до власного здоров'я, але сприяють розвитку навичок ефективних комунікацій та створюють захищене комфортне соціальне середовище в групі волонтерів.

Діти з особливими освітніми потребами, потрапляючи у доброзичливу групу однолітків, навчаються сприймати один одного, демонструвати розуміння і повагу, увагу до внутрішнього світу один одного. Діти отримують безцінний досвід обміну почуттями, думками і переживаннями з іншими людьми

у безпечних умовах, без критики, табу та приниження. Створюючи і демонструючи вистави, вони потрапляють у ситуацію успіху і публічного визнання. Важливими є підвищення самооцінки, усвідомлення вибору, зростання відповідальності, щирості, впевненості в собі, і головне – соціально позитивна самореалізація.

Паралельно підключаються психологом-координатором театральні методики в навчанні по принципу «рівний-рівному». Згодом, учасники соціального театру створюють імпровізаційної сцени, обговорюючи фактичні елементи, необхідні для створення сцени: хто (герої та їхні взаємини), що (конфлікт, головна дія), де (місце розташування). Наступним кроком є написання сценаріїв соціальних мініатюр та їх постановка.

Історія соціального театру Вінницького технічного коледжу розпочалась 2011 року в рамках реалізації програми «Репродуктивне здоров'я нації до 2015 року» з авторського соціального спектаклю «Маю право», де розкривались питання готовності молоді до статевих стосунків та шлюбно-сімейних відносин. Поштовхом до створення соціального театру стала співпраця навчального закладу з недержавними організаціями, зокрема Вінницькою громадською організацією «Інформаційно – просвітницький центр «ВІСЬ» (ГО «ІПЦ «ВІСЬ»).

В 2013 році відбулась презентація студентського соціального театру з театралізованою постановкою з формування правових відносин молоді з міліцією на Вінницькому обласному телебаченні за співпраці з громадською організацією «Центр Поділля – Соціум» за підтримки Вінницької міської ради, ГО «ІПЦ «ВІСЬ».

Вже в 2013-2014 рр. в репертуарі студентського соціального театру з'явилися гендерні мініатюри, написані самими студентами, як результат участі у реалізації «Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чо-

ловіків на період до 2016 року»: мініатюра, що акцентує увагу на гендерній нерівності в сімейних відносинах – «Життя за п'ятнадцять хвилин», на проблемі експлуатації жінки в побуті за гендерною ознакою - «Домогосподарка – це не робота», гендерні стереотипи щодо захоплень молоді - «Мамо, чому я ходив на балет?» та стереотипне мислення щодо вибору професії – «1 вересня».

Наступним кроком в роботі студентського соціального театру стала участь Вінницького технічного коледжу, як партнера, в реалізації проекту «Без насильства в майбутнє» в 2015-2016 рр. під егідою Українського Жіночого Фонду та за співпраці з Вінницькою ГО «ІПЦ «ВІСЬ» з метою участі у виконанні державної програми «Стоп насильству». Результатом діяльності стали мініатюри «Хто в домі господар», «Хочу зробити з нього справжнього чоловіка», «З Днем закоханих», які розкривали питання різних видів насильства: фізичного, морального, економічного, зокрема булінгу в молодіжному середовищі. **Булінг** (від англ. Bully – хуліган, залякувати) – форма психологічного насильства у вигляді цькування, бойкоту, насмішок, дезінформації, словесних образ чи погроз, переслідування, залякування тощо.

В 2016-2017 рр. репертуар соціального театру коледжу поповнили мініатюри, що розкривають питання булінгу в молодіжному середовищі під назвою «Ярлики», а також проблему тиску з боку оточення в ситуаціях життєвого вибору та самоідентифікації «Анорексія».

Головними темами мініатюр є ситуації пригноблення і насильства в різних його проявах. Перфоменси, як правило, тривають 3-7 хвилин і по завершенню обов'язково передбачається інтерактивна робота акторів з глядачами з метою отримання зворотного зв'язку, розставлення акцентів.

Отже, соціальний театр – це той театр, який відповідає всім сучасним запитам; може відбуватись в будь-якому місці, не пристосованому: без належного світла, без мікрофонів,

без сцени тощо; головне – актор, який говорить про актуальні проблеми; емоційна розрядка, тобто на позитиві; це не дзеркало, а збільшуваче скло; це будь-яка людина, готова до дій, змін (зовнішніх та внутрішніх), це мобільність та лаконічність.

Соціальний театр виконує функції: інформаційну, профілактичну, просвітницьку, розвиваючу, терапевтичну, моральну, естетичну та соціалізації молоді, в тому числі з особливими освітніми потребами.

Отже, соціальний театр, використовуючи засоби театрального мистецтва, дає можливість не тільки усвідомити цілий комплекс взаємопов'язаних проблем, а й сформулювати ставлення людини до соціальних явищ, здобути навички пошуку шляхів вирішення проблем.

Результатом роботи соціально театру є поступова підготовка дитини до дорослого життя, формування психологічної зрілості, залучення дітей до життя та соціальних проблем суспільства

РОЗДІЛ II
АКТИВНІ ФОРМИ РОБОТИ ПРАКТИЧНОГО
ПСИХОЛОГА З УЧАСНИКАМИ ПРОЦЕСУ
ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

2.1. ТРЕНІНГ ДЛЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ «ВСІ ДІТИ МАЮТЬ РІВНІ ПРАВА»

Мета заняття: познайомити вчителів з особливостями інклюзивного навчання в системі освіти; сформулювати толерантне ставлення до впровадження інклюзивного навчання у закладах освіти [33].

Тривалість заняття: 2 год. 20 хв.

Структура заняття:

№	Вид роботи	Орієнтовна тривалість, хв.	Ресурсне забезпечення
1	Вправа «Хто я?»	10 хв.	Аркуші паперу, кольорові маркери
2	Мотиваційна притча	3 хв.	
3	Вступне слово тренера	3 хв.	
4	Вправа «Кораблики очікування»	10 хв.	Плакат «Берег Надії», стікери у вигляді корабликів, кольорові маркери
5	Прийняття правил роботи	7 хв.	Чистий аркуш до фліп-чарту, кольорові маркери
6	Вправа «Мої слабкі та сильні сторони в цій темі»	15хв.	Плакат «Корабель», стікери у формі вітрил та якорів, кольорові маркери
7	Вправа «Калейдоскоп»	15 хв.	Чисті аркуші формату А 3, кольорові маркери

8	Вправа «Ноїв ковчег»	10 хв.	Коробка з аркушами паперу, на яких написані назви тварин (по дві тварини кожного виду)
9	Вправа «Що таке інклюзивне навчання?»	30 хв.	Відеоматеріал
10	Вправа «Алгоритм впровадження інклюзивного навчання в школі»	15-20 хв.	Чисті аркуші формату А 3, кольорові маркери
11	Вправа «Кораблики очікування»	10 хв.	Плакат «Берег Надії», стікери у вигляді корабликів, кольорові маркери
12	Підбиття підсумків	10 хв.	
13	Притча «Як вийти з лабіринту проблем»	2 хв.	

Хід роботи:

1. Вправа «Хто я?» (10 хв.)

Тренер: На аркушах паперу напишіть цифри від 1 до 5 і п'ять разів дайте відповіді на запитання: «Хто я?». Візьміть до уваги риси характеру, почуття, інтереси.

Наприклад: «1. Я веселий; 2. Я люблю читати...». Відтак прикріпіть аркуші собі на груди і починайте ходити і читати, що написали інші учасники тренінгу.

2. Мотиваційна притча (3 хв.)

«Закриті двері»

Якось один мудрець вирішив знайти собі учня для того, щоб передати йому перед смертю свої знання [3].

Учень мав бути талановитим і здібним, а також повинен володіти певними знаннями і вміннями.

Мудрець вирішив вчинити так: зібрати всіх учнів і обрати з них гідного.

Зібрались сотні учнів. І мудрець сказав:

– Дорогі мої учні, я зібрав вас усіх для того, щоб дізнатися, хто допоможе мені вирішити одну проблему. Позаду мене ви побачите стіну, в якій розташовані найбільші й найважчі двері з тих, що є в нашому місті. Чи знайдеться серед вас, мої учні, той, хто відкриє ці двері без сторонньої допомоги?

Практично одразу ж деякі учні відмовилися від участі у змаганні, пояснюючи це тим, що таке завдання не для них. Інші ж вирішили обміркувати з чого складаються двері, як працює їх механізм і прийшли до висновку, що не зможуть виконати це завданням.

І лише один учень попрямував до дверей і максимально ретельно оглянув їх: простукав дверну поверхню, за допомогою чого визначив приблизну товщину дверей і наскільки щільний матеріал, з якого вони виготовлені, не забув він відзначити й наскільки надійно змащені дверні петлі. Практично всі ділянки, сантиметр за сантиметром були вивчені ним з особливою ретельністю і увагою.

Учень зібрався з думками, глибоко вдихнув і легенько штовхнув двері. На великий подив оточуючих вони дуже плавно і легко відкрилися. Адже завдяки бездоганній конструкції ці двері відкривалися від несильного поштовху.

Мораль: для досягнення мети потрібно ретельно вивчити питання з усіх сторін, тоді рішення знайдеться швидко і легко.

3. Вступне слово тренера.

Повідомлення теми та мети заняття (3 хв.).

Кожна людина має потреби, які прагне задовольнити. А саме: потреби фізіологічні (тобто, їжа, відпочинок, здоров'я); потреби безпеки (тобто, фізичної, психологічної та економічної); соціальні (тобто, потреба в взаємозв'язку з іншими, і, як наслідок потреба інформованості, приналежності до спільноти-громади, потреба бути любленим, почутим, потрібним та визнаним); потребу свободи (тобто, можливості самостійно

приймати рішення і впливати на своє життя); потребу само-реалізації – тобто здійснення людської особи, віднаходження змісту життя, закорінення у вірі. Дуже часто людина може сама задовольнити ці потреби, або принаймні зробити все, що від неї залежить. Але є ті, які не можуть задовольнити свої базові потреби без нашого позитивного ставлення, допомоги, сприяння.

4. Вправа «Кораблики очікування» (10 хв.)

Тренер. На дошку прикріплюють ватман із зображенням річки та Берегом Справдженої Надії. Учасникам роздають стікери у формі корабликів, а тренер говорить: «Тепер ми достатньо знаємо один про одного: імена, вподобання, мрії та сподівання і готові здійснити подорож. Проте, давайте хвилинку подумаємо про ваші очікування від «подорожі» (заняття) і напишемо їх на ось таких спеціальних корабликах. Ці кораблики потрібно наклеїти на Берег Надії.

5. Прийняття правил роботи групи (7 хв.)

Для того щоб спілкування було ефективним, а робота на занятті була продуктивною щодо вирішення поставлених завдань та здійснення очікувань учасників тренінгу необхідно прийняти правила роботи в групі. Є декілька принципів та правил групової роботи:

- Правило «Тут і зараз» – головним є те, що відбувається зараз, так як тільки через актуалізацію переживань, потреб і груповий досвід людина може пізнати себе.
- Принцип емоційної відкритості – висловлювати свої думки і почуття, щоб вони стали надбанням групового досвіду.
- Правило щирості – говорити тільки про реальні почуття та чесно висловлювати свою позицію, інакше може виникнути помилкове враження про Вас. Якщо виникає така потреба - говорити про те, що заважає брати участь у роботі групи.
- Правило «Я – висловлювання» – говорити тільки від свого імені – «Я думаю...», «Я помітив...», «Я відчуваю...», а

не використовувати загальні фрази і кліше.

- Правило особистого вкладу – всі дії, що відбуваються під час групової роботи, мають за мету активну участь в них кожного учасника на рівних умовах з усіма.

- Правило «Стоп» – кожен має право сказати: «Зараз я не готовий (не хочу) висловити свою думку». Ціль психологічної роботи в тому, щоб кожен зміг глибше усвідомити, що він вільний у виборі рішень. Але це також означає і його особисту відповідальність. Людина відчуває у собі сили спробувати нові способи поведінки лише тоді, коли у неї є право самостійно вирішувати, що вона може робити і про що говорити.

- Правило конфіденційності – групові процеси повинні обговорюватися в групі, а не за її межами. Правило стосується вправ, за допомогою яких досліджується внутрішній світ особистості людини.

- Правило взаємної підтримки – учасники заняття підтримують один одного.

Потім кожний учасник тренінгу висловлює те правило, яке він вважає необхідним для ефективної роботи групи. Тренер ці правила записує на великому ватмані.

6. Вправа «Мої слабкі та сильні сторони в цій темі»
(15 хв.)

Мета: визначити рівень обізнаності учасників щодо теми заняття.

Тренер учасникам роздає стікери у формі паперового якоря та вітрил. Тренер пропонує всім по черзі написати про свої переваги (на вітрилах) і слабкі сторони саме в цій темі (на якорі) та прикріпити їх на плакат «Корабель».

Інструкція. На аркуші намальований корабель без вітрил і якорів.

Уявіть, що саме ваші переваги та обізнаність нададуть нашому кораблю можливість пливати, а якорі нададуть можливість зупинитись для роздумів і попрацювати зі слабкими

сторонами.

Підсумок після виконання вправи. Завдяки проведеній вправі ми знаємо плюси та мінуси в роботі кожного з учасників. Спробуємо сьогодні надути наші вітрила і вирушити в подорож.

7. Вправа «Калейдоскоп» (15 хв.)

Мета: визначити рівень обізнаності учасників щодо теми заняття.

Хід вправи:

Тренер об'єднує учасників у 3 групи, які отримують аркуші паперу А-3 та маркери (кожна група отримує маркер різного кольору). Завдання учасникам: дати відповідь на наступні запитання:

1. Що таке інклюзивна освіта?
2. Яка мета інклюзивного навчання?
3. За яких умов впровадження інклюзивної освіти буде успішним?

Відповівши на запитання, групи по колу обмінюються аркушами і доповнюють відповіді один одного, дописуючи їх маркером свого кольору. Після того як кожна група отримує назад своє завдання, вона презентує свою роботу з аналізом доповнень. Тренер доповнює й узагальнює відповіді груп.

8. Вправа «Ноїв ковчег» (10 хв.)

Легенда ведучого:

Гра відбувається в Ноїв Ковчег. Звірі в темряві вирвалися на свободу і кожен звір повинен по голосу знайти свою пару.

Інструкція: Гравці витягують з коробки аркуші паперу, на яких написані назви тварин (по дві тварини кожного виду). Гравці мають закрити очі подати звук, характерний для того виду тварини, яку він зображує. Якщо один партнер знайшов собі пару, то вони повинні тихо відійти в сторону і чекати, поки всі інші «звірі» не знайдуть собі пари. Плутанина буде зменшуватися в міру того, як все більше число граючих буде

знаходити свою пару.

9. Вправа «Що таке інклюзивне навчання?» (30 хв.)

Мета: проаналізувати теоретичні аспекти інклюзивного навчання.

Перегляд відео «Інклюзія» <https://www.youtube.com/watch?v=hnbLzK63-Hc> [7].

Інформаційне повідомлення:

Життя дивна та непередбачувана річ... Іноді буває так, що в ньому трапляються події, на які важко вплинути та зрозуміти до кінця. Народження дитини з вадами – це подія, яка стається не з чиєїсь провини, а просто стається. І від ставлення до неї залежить, наскільки ця дитина має шанс на те, щоб просто БУТИ, щоб отримати розуміння та підтримку світу й знайти в ньому своє місце.

Кожного дня на землі чиєсь життя народжується, а чиєсь згасає. І так вже є, що кожного дня на цей світ народжуються діти, яких ми називаємо дітьми з особливими потребами, які є особливими в тому, що через свою ту чи іншу проблему у фізичному чи психічному розвитку потребують нашої особливої турботи.

Розрізняють такі обмеження дитячої життєдіяльності:

- порушення слуху і мови (нечуючі, зі зниженим слухом, з порушеннями мовлення);
- порушення зору (незрячі, зі зниженим зором);
- порушення інтелектуального розвитку (з порушенням розумового розвитку, із затримкою психічного розвитку);
- порушення опорно-рухового апарату;
- складні (комплексні) порушення психофізичного розвитку (сліпоглухонімі, дитячий церебральний параліч з порушенням інтелектуального розвитку різного ступеня тощо);
- хронічні соматичні захворювання;
- психоневрологічні захворювання;
- аутизм.

Організація навчання дітей з різними видами психофізич-

них порушень у звичайних школах вимагає безлічі зусиль. На жаль, більшість шкільних будівель не пристосовані зараз до того, щоб у них знаходилися діти з тяжкими формами інвалідності. Крім того, по відношенню до дітей з інвалідністю існує неоднозначне ставлення з боку інших людей, а також стереотипи та хибні погляди з приводу їх можливостей: що вони можуть, а чого не можуть [34].

10. Вправа «Алгоритм впровадження інклюзивного навчання у школі» (15-20 хв.)

Хід вправи:

Об'єднуємо людей в 4 групи (бажано мінімум по 4 людини). Одна група – міністерство, друга – адміністрація навчальних закладів і педагоги, третя батьки і четверта – діти.

Завдання для всієї команди: написати алгоритм впровадження інклюзивної освіти в навчальних закладах, який буде влаштовувати всіх учасників навчального виховного процесу.

«Міністерство» – пише завдання, яке має бути виконаним.

«Адміністрація і педагоги» – пишуть умови, які будуть сприяти якісному навчанню дітей з особливими освітніми потребами.

«Батьки» – пишуть умови, при яких дітям було б комфортно навчатись.

«Діти» – пишуть очікування від перебування в закладі, де впроваджене інклюзивне навчання.

Після презентації роботи кожної групи відбувається обговорення: Що вам дала ця вправа?

11. Вправа «Кораблики очікування» (10 хв.)

Тож, чи збулися ваші очікування від сьогоднішнього заняття? Якщо так – перенесіть кораблики з Берега Надії, через річку, на Берег Справдженої Надії.

12. Підбиття підсумків (10 хв.)

Тренер пише на дошці:

Д – досвід (що робили, що найбільше запам'яталось?)

Р – рефлексія (які відчуття?)

І – інформація (яку інформацію одержали та які висновки зробили?)

Д – дії (як будете діяти в майбутньому?)

13. Притча «Як вийти з лабіринту проблем» (2 хв.)

Одного разу даоський Майстер привів свого учня в парк, розташований біля підніжжя гори. У парку був лабіринт із високими й гладкими стінами. Дах у лабіринту був відсутній, і його переходи освітлювалися сонячним світлом. Майстер підвів учня до входу в лабіринт і велів йому відшукати вихід. Учень блукав у лабіринті цілий день і цілу ніч, але щораз незмінно заходив у глухий кут. Зневірившись вибратися назовні, він упав на землю й заснув. Відчувши, як хтось трясє його за плече, учень відкрив очі. Над ним стояв Майстер: – Іди за мною, – сказав він. Вийшовши з лабіринту, майстер, не обертаючись, став підніматися на гору. Піднявшись на вершину, він велів учневі: – Подивися вниз! З місця, на якому вони стояли, лабіринт було видно як на долоні. – Дивлячись звідси, ти можеш відшукати шлях, який веде до виходу з лабіринту? – запитав Майстер. – Це нескладно, – сказав учень. – Потрібно тільки уважно придивитися. – Знайди його й добре запам'ятай, – велів Учитель. За якийсь час вони спустилися з гори, учень увійшов у лабіринт і впевнено пройшов його, жодного разу не збившись. – Урок, який ти одержав сьогодні, стосується одного з головних секретів Мистецтва Життя, – зустрівши учня біля виходу, сказав даос. – Що далі ти відстороняєшся від ситуації, що вище над нею піднімається, що більше простору охоплює твій погляд, то простіше відшукати правильне рішення [2].

2.2. ТРЕНІНГ ДЛЯ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ «ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я БАТЬКІВ Є НЕОБХІДНОЮ УМОВОЮ ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ»

Мета заняття: формування умінь і навичок батьків дітей з особливими освітніми потребами щодо збереження та зміцнення свого психічного здоров'я через оволодіння способами психічної саморегуляції та активізацію особистісних ресурсів [32].

Тривалість заняття: 2 год. 50хв.

Структура заняття:

№	Вид роботи	Орієнтовна тривалість, хв.	Ресурсне забезпечення
1	Вступне слово тренера	3 хв.	Аркуші паперу, кольорові маркери
2	Знайомство	10 хв.	Кольорові аркуші, кольорові маркери
3	Вправа «Прийняття правил групової роботи»	10 хв.	
4	Вправа «Пісочний годинник»	10 хв.	Плакат «Пісочний годинник», стікери, кольорові маркери
5	Вправа «Асоціації»	7 хв.	
6	Вправа «Я переживаю стрес, коли...»	5 хв.	
7	Вправа «Ловець блага»	15 хв.	Чисті аркуші формату А4, кольорові маркери

8	Вправа «Я володію, знаю, вмію!»	20 хв.	Чисті аркуші формату А4, кольорові маркери, буклети з антистресовими техніками
9	Ресурсна вправа «Все одно ти молодець...»	15 хв.	
10	Притча «Вирішення проблем»	5 хв.	
11	Вправа «Долоньки»	15 хв.	Чисті аркуші формату А4, кольорові маркери, (або вирізані з кольорового паперу долоньки)
12	Вправа «Очікування»	10 хв.	Плакат «Пісочний годинник», стікери, кольорові маркери

Хід роботи:

1. Вступне слово ведучого (3 хв.)

Бути батьком, означає щоденно, повсякчасно віддавати душевні сили та енергію дитині. А бути батьком особливої дитини – навантаження більше в рази. Тому і емоційна втома, і спустошення набагато гостріше, а вміння допомогти собі в такій ситуації є потрібним і обов'язковим.

Найбільш вираженими симптомами емоційного вигорання є неадекватне виборче емоційне реагування і редукція сімейних обов'язків. На стадії становлення знаходяться такі симптоми як переживання психотравмуючих обставин, емоційно-моральна дезорієнтація, психосоматичні порушення. Уміння володіти собою, тримати себе в руках – один з головних показників від яких залежать і його успіхи людини, і її психологічне здоров'я.

Людина, що знає себе, свої потреби і способи їх задоволення, може більш усвідомлено та ефективно розподілити свої сили протягом кожного дня, тижня, місяця, цілого року, а значить, продовжити термін свого успішного життя.

2. Знайомство (10 хв.)

Учасникам тренінгу роздаються кольорові аркуші і пропонується написати на них своє ім'я, яким би вони хотіли, щоб їх називали під час заняття. Кожен учасник представляється, вказуючи написане ім'я і дарує «подарунок» групі, що починається на першу букву імені (наприклад: Ольга – оптимізм, Тетяна – тепло та ін.).

3. Вправа «Прийняття правил групової роботи» (10 хв.)

Учасники сідають у коло.

Інструкція.

Після того як ми познайомилися, приступимо до обговорення основних правил групової роботи. Я буду пропонувати правила, ви можете їх доповнити чи змінити.

Правила групової роботи.

1. Звертатися один до одного по імені.
2. Приймати себе та інших такими, які вони є.
3. Бути щирим.
4. Уникати оцінок один одного.
5. Все, що робиться в групі, робиться на добровільних засадах.

6. Поважати один одного.

9. Конфіденційність всього, що відбувається в групі.

10. Спілкування за принципом «тут і зараз» [41].

4. Вправа «Пісочний годинник» (10 хв.)

Мета: збір очікувань.

Завдання: приклеїти стікери з написаними батьками очікуваннями від тренінгу на верхню частину годинника.

5. Вправа «Асоціації» (7 хвилин)

Учасники сидять у колі. Передають один одному іграшку, називаючи якомога більше асоціацій до слова «здоров'я»:

- успіх;
- спокій;
- спілкування;
- впевненість;

- стабільність;
- спілкування з природою;
- життєрадісність;
- гармонія;
- хороше самопочуття тощо.

Але завжди є фактори, які заважають нам триматися у рівновазі. І один з головних факторів – це стрес.

6. Вправа «Я переживаю стрес, коли...» (5 хв.)

Мета: привернути увагу до внутрішнього стану оточуючих.

Хід вправи: слід продовжити речення: «Я переживаю стрес, коли...»

Надалі ми з вами спробуємо декілька способів запобігти напруженню, позбутися стресу.

7. Вправа «Ловець блага» (15 хв.)

Інструкція.

Щоб з вами не сталося, в усьому намагайтеся знаходити позитивні сторони. Давайте потренуємося. Знайдіть і запишіть, будь ласка, позитивні моменти в наступних ситуаціях:

1. Ви збираєтеся на роботу, погода зустрічає вас проливним дощем.

2. Ви спізналися на автобус.

3. У вас немає грошей, щоб поїхати кудись у відпустку.

Учасники пишуть для кожної ситуації свої позитивні моменти. Кожен по черзі промовляє ці моменти. Учасник, що вказав більше 5 позитивних моментів у кожній запропонованій ситуації, вважається «ловцем блага» [3].

8. Вправа «Я володію, знаю, вмію!» (20 хв.)

Інструкція.

Візьміть аркуші паперу А 4, розділіть ручкою на три рівні частини по вертикалі. Потім у першій колонці напишіть «Я володію», у другій – «Я знаю», в третій – «Я вмію». Заповніть ці колонки у відповідності з їх назвами. Намагайтеся робити це завдання із задоволенням.

Я впевнена, що у Вас все вийде, адже в кожній людині є дуже багато переваг. Час виконання 7 хвилин.

Після завершення роботи, учасники зачитують те, що написали. Йде обговорення.

Ведучому важливо підтримати тих, у кого занижена самооцінка, допомогти їм знайти в собі кращі сторони. Ця вправа дуже ефективна саме в групі, тому що кожен може почути про достоїнства інших учасників і знайти в собі ще дуже багато всього позитивного, що сприяє підняттю самооцінки й особистісному зростанню.

Техніка «Недільний вечір» (озвучити як один з варіантів отримання ресурсів).

Ця техніка буде сприяти вашому особистісному росту, кристалізації інтересів. Якщо ви «стурбовані» обставинами, тобто не можете похвалитися рівноваженістю, застосування цієї техніки може вам допомогти. Крім того, техніка може допомогти вам налаштуватися на наступний робочий тиждень. Зміст: сутність техніки гранично проста. Від вас потрібно тільки одне, привчити себе, своїх близьких і друзів до того, що вечір неділі (можна вибрати будь який день тижня) – це ваш особистий час. Час, коли ви займаєтеся собою. У цей час можна ізолюватися від людей в окремій кімнаті. Можна піти погуляти, сходити в парк або, скажімо, в кінотеатр. Можна робити все, що завгодно. Фактично, тут одне обмеження – не бути пов'язаним з кимось цього вечора, або якимись зобов'язаннями. Теоретично, можна присвятити недільний вечір спілкуванню з батьками, друзями тощо. Але так чи інакше все одно від вас будуть щось вимагати. Тому найкраще – це просто залишитися наодинці з собою, своїм хобі.

Пропонуються буклети з антистресовими техніками.

9. Ресурсна вправа «Все одно ти молодець...» (15 хв.)

Мета вправи: підвищення самооцінки; взаємопідтримка та взаємодопомога учасникам групи.

Хід вправи:

1. Учасники об'єднуються по двоє.
2. В парах одна сторона розповідає іншій про свої складнощі та проблеми.
3. Друга сторона уважно слухає, а потім вимовляє речення «Все одно ти молодець, тому, що...».
4. Потім пари обмінюються своїми ролями.
5. Наприкінці проводять коротке обговорення відчуттів та емоцій. Групі наголошується на тому, що потрібно у колективі, у своїй родині та у спілкуванні з друзями підтримувати один одного і допомагати розв'язувати проблеми. Але допомога має бути якісною. Якою? Будемо вчитися на цьому тренінгу.

10. Притча «Вирішення проблем» (5 хв.)

Професор взяв у руки склянку з водою, витягнув її вперед і запитав своїх учнів: Як ви думаєте, скільки важить ця склянка? В аудиторії жваво зашепотіли.

– Приблизно 200 грамів! Ні, грамів 300, мабуть! А може і всі 500, – лунали відповіді.

– Я справді не знаю точно, доки не зважу її. Але зараз це не потрібно. Моє питання ось яке: що трапиться, якщо я буду так тримати склянку протягом декількох хвилин?

– Нічого!

– Справді, нічого страшного не трапиться, – відповів професор. А що буде, якщо я триматиму цю склянку на витягнутій руці, наприклад, дві години?

– Ваша рука почне боліти.

– А якщо цілий день?

– Ваша рука оніміє, у вас буде сильне м'язове напруження. Можливо, навіть доведеться їхати в лікарню, – сказав один зі студентів.

– Як, по-вашому, вага склянки зміниться від того, що я її цілий день буду тримати?

– Ні! – розгублено відповіли студенти.

– А що потрібно робити, щоб все це виправити?

– Просто поставте склянку на стіл, – весело сказав один студент.

– Звісно! – радісно відповів професор. – Так ми і робимо з усіма життєвими труднощами. Подумайте про яку-небудь проблему кілька хвилин, і вона виявиться поруч із вами. Подумайте про неї кілька годин, і вона почне вас засмоктувати, як трясовина. Якщо будете думати цілий день, вона вас паралізує. Можна думати про проблему, але, як правило, це ні до чого не призводить. Її вага не зменшиться. Впоратися з проблемою дозволяє тільки дія. Вирішуй її або відклади в бік. Немає сенсу носити на душі важкі камені [2].

11. Вправа «Долоньки» (15 хв.)

Мета: отримання позитиву, взаємопідтримка учасників групи.

Завдання: на аркуші паперу обведіть свою долоньку і напишіть своє ім'я. Передавайте аркуш за годинниковою стрілкою. Хай кожен учасник заняття напише вам побажання, а ви в свою чергу пишете побажання всім учасникам. Вправа закінчується тоді, коли кожен учасник отримує свій аркуш.

12. Вправа «Очікування» (10 хв.)

Мета: отримання зворотного зв'язку про заняття.

Завдання: приклеїти стікери з вашими очікуваннями від тренінгу на нижню частину годинника, якщо вони справедливі. Якщо ні – хай залишаються у верхній частині.

2.3. КРОК ДИТИНИ ДО ВХОДЖЕННЯ В СОЦІУМ (ТРЕНІНГОВЕ ЗАНЯТТЯ ДЛЯ ДІТЕЙ ВІД 5 ДО 15 РОКІВ З ПОРУШЕННЯМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ)

Мета: створити умови для ефективної соціалізації дитини та її повноцінної інтеграції у суспільство, ро-

звивати навички спілкування, почуття єдності в групі, подолання соціальної дезадаптації, включення у соціально-корисну діяльність та формування адекватних взаємовідносин з однолітками, відновлення соціального статусу у життєдіяльності та соціальному середовищі.

Хід заняття:

1. **Знайомство.** Назвати ім'я та свою найкращу рису характеру.

2. **Практична вправа «Нитка» або «Які умови необхідні для щасливої дитини?»**

Мета: сприяти зміні фокусу точки зору учасників на проблему інтеграції у суспільство дітей з особливими освітніми потребами; наочно продемонструвати соціальні й емоційні зв'язки, що забезпечують необхідні умови для виживання й розвитку дитини. Цю вправу корисно проводити з спеціалістами, громадкістю, які безпосередньо пов'язані з особливими дітьми.

Матеріал: клубок ниток, ножиці, слова: «дитина», «сім'я», «родина», «освіта», «права», «любов», «дім», «надія».

Хід проведення:

Вправа починається зі вступного слова тренера: «Народжується дитина. Щоб вона стала людиною, слід оточити її любов'ю, піклуванням. Звернемось до Конвенції ООН «Про права дитини», де записано: «Кожна людська істота до досягнення 18-річного віку – дитина».

Для сприяння зміні фокуса точки зору учасників на проблему та наочно продемонструвати соціальні й емоційні зв'язки, що забезпечують необхідні умови для виживання та розвитку дитини, тренер пропонує випробувати методику «Нитки». Перед початком випробування методики тренер просить групу сісти півколом, щоби створити своєрідний амфітеатр. Потім із числа учасників тренер вибирає сім осіб, які одержують картки зі словами. Учасники майбутньої дії стають спиною до аудиторії – «глядача» – та прикріплюють

свої картки на груди так, щоб до визначеного часу «глядачі» їх надпис прочитати не могли. У центр півкола викликається учасник, який одержав картку зі словом «ДИТИНА». Потім тренер починає розповідати історію, запрошуючи у визначених моментах увійти в коло дії по черзі інших з вибраних ним шести учасників. Кожний із них один із кінців кольорової нитки, запропонованої тренером, затискає в руці, а інший кінець віддає «ДИТИНІ». Таким чином, поступово «ДИТИНА» опиняється в колі, з'єднана з кожним з інших учасників дії кольоровою ниткою.

Тренер. Зараз я розповім вам історію, складену на підставі фактів, що мали місце в дійсності. Отже, жила-була дівчинка. Вона росла дуже щасливою дитиною. У неї були мама й батько, бабуся й дідусь і навіть старший брат. У дівчинки була РОДИНА. (Тренер виводить учасника, якому була віддана картка «РОДИНА», і з'єднує його ниткою з «ДИТИНОЮ».)

Усі члени родини дівчинку дуже любили та піклувались про неї, вона знала тоді, що таке дійсна ЛЮБОВ (Виводиться учасник із карткою «ЛЮБОВ». Протягується друга ниточка).

Родина дівчинки була досить забезпеченою й жила у великому та світлому будинку (Виходить учасник із карткою «ДІМ»; протягується ниточка).

Дівчинка ходила до дитячого садочка, вона отримувала ОСВІТУ (Вихід наступного учасника з карткою «ОСВІТА», протягується ниточка).

У такий спосіб дотримувались ПРАВА маленької людини (Вихід учасника з карткою «ПРАВА»; протягується ниточка).

Дівчинка з НАДІЄЮ дивилась у майбутнє. (Вихід учасника з карткою «НАДІЯ»; протягується ниточка).

Але так уже сталося, що майже в один рік батько та старший брат дівчинки загинули в автокатастрофі. Мама, не справившись із таким горем, почала сильно пити, а бабуся

й дідусь, не витримавши лиха, що прийшло, померли один за одним. Так у дівчинки не стало РОДИНИ (Тренер входить у коло й перерізає ножицями ниточку «ДИТИНА»-«РОДИНА»).

А разом з рідними пішла й ЛЮБОВ (Тренер розрізає нитку «ДИТИНА»-«ЛЮБОВ»).

У дівчинки не стало й ДОМУ. (Тренер ріже нитку «ДИТИНА»-«ДІМ»), тому що мама продала його за борги. Дівчинка разом з мамою опинилась на вулиці. Вона перестала ходити до садка (Тренер обриває нитку «ДИТИНА»-«ОСВІТА»).

Права дівчинки не дотримувались, тому що з нею поруч не було дорослих, які би про неї піклувались (Тренер розрізає нитку «ДИТИНА»-«ПРАВА»). Лише світле проміннячко НАДІЇ ледь жевріло в її душі (єдина нитка, що залишається нерозрізаною).

Час спливав, і одного разу дівчинку небайдужі люди привели в сімейний дитячий будинок. Тепер вона вважає, що їй дуже поталанило. З нею поруч з'явилися чоловік і жінка, яких вона вже називає мамою й батьком, у неї є брати та сестри (тренер зв'язує нитку «ДИТИНА»-«РОДИНА»). Дівчинка відчуває, що її люблять (тренер зав'язує нитку «ДИТИНА»-«ЛЮБОВ»). У неї знову з'явився ДІМ, де вона почуває себе затишно й комфортно (тренер зв'язує нитку «ДИТИНА»-«ДІМ»). Дівчинка знову почала ВЧИТИСЬ (тренер зв'язує нитку «ДИТИНА»-«ОСВІТА»). Дівчинка знову могла сказати: «Я - людина, нехай поки маленька, але я маю ПРАВА (тренер зв'язує нитку «ДИТИНА»-«ПРАВА»). Як добре, що є добрі люди, і як важливо не розстатися з НАДІЄЮ.

Далі тренер просить групу подякувати учасникам дії та запрошує їх повернутись на свої місця.

3. Бесіда, тема: « Я унікальний »

Мета: формувати позитивне ставлення до себе та інших через визнання позитивних якостей своєї особистості, позитивне та адекватне сприйняття змін у процесі роботи.

Розуміння власних цінностей та навичок, підсилення впевненості у собі та вміння брати на себе відповідальність.

4. **Бесіда, тема: «Я вчуся правильно спілкуватися»**

Мета: створення сприятливого психологічного мікроклімату в групі, позитивного емоційного стану, розвитку позитивної самооцінки, емпатії. Дати кожному учаснику тренінгу відчувати себе прийнятим. Сприяти саморозкриттю кожного і освоєнню нових навичок самоусвідомлення, самосприйняття, самоаналізу.

5. **Вправа «Ваш настрій»**

Мета: усвідомлення свого емоційного стану, створення доброзичливої атмосфери в групі.

Матеріал: схематичне зображення емоцій (можна смайлики).

Хід вправи: психолог повідомляє, що ми сьогодні зібрались щоб спільно провести час в іграх, спілкуванні, бесідах та пропонує кожній дитині вибрати смайлик, який відповідає її настрою.

6. **Вправа «Хмарка дружить з дощиком».**

Мета: створення атмосфери довіри та доброзичливості.

Матеріал: зображення хмаринки, дощика, квітки, горщика, вітру, листочка, річки, жабки.

Хід вправи: Психолог роздає учасникам гри картинки і тим самим групує їх за допомогою лічилки. Діти стають парами, виконують ритмічні вправи під лічилку «Хмарка дружить з дощиком, квітка дружить з горщиком, вітерець з листочком, бережок з місточком, жабенятко з річкою, а я дружу з тобою».

На закінчення вправи діти беруться за руки, утворюють коло і дарують один одному посмішки.

7. **Вправа «Літає – не літає»**

Мета: розвиток уваги, зорового та слухового сприйняття.

Хід вправи: Психолог вимовляє назви предметів, якщо учасники вважають, що предмет літає - плескають в долоні,

якщо ні – то схрещують руки перед собою. Вибір потрібно обґрунтувати.

Матеріал: слова або картинки: орел, метелик, диван, хрущ, дельфін, стілець, ластівка, літак, дерево, чайка, будинок, горобець, мураха, комар, човен, муха, гуси, собака, вертолїт, книга, ракета, килим, ворона...

8. Вправа «Чотири стихії»

Мета: концентрація уваги, розвиток моторики, вміння узгоджувати свої дії з іншими, формувати навички самовиправлення.

Хід вправи: психолог позначає рухами слова:

Земля – руки вниз,
Повітря – руки вгору,
Вода – руки вперед,
Вогонь – руки в сторони.

Спочатку психолог команди супроводжує наочним показом, потім дає тільки словесну команду, а на наступному етапі виконує рухи, які не відповідають словам. Дитина повинна виконувати команди не допускаючи помилок.

Арт-терапевтична робота з кольоровим папером.

9. Вправа «Викладання візерунка з мозаїки» (10 хв.)

Мета: розвиток концентрації й обсягу уваги, дрібної моторики рук, формування вміння працювати у колективі.

Матеріали: ватман, смужки кольорового паперу, клей, релаксаційна музика.

Хід вправи: Психолог пропонує за карткою-зразком викласти аплікацію-мозаїку: цифри, букву, простий візерунок і силует.

– Подивіться, на цій картці зображена цифра (буква, візерунок, силует). З мозаїки потрібно викласти точно таку саму цифру (букву, візерунок, силует), як на картці.

Будьте уважними.

10. Рефлексія.

Підсумок.

Мета: Підвести підсумки тренінгового заняття, дати можливість учасникам оцінити свій настрій, отриманий досвід спілкування в групі з однолітками за допомогою смайликів.

Тренер дякує всім учасникам за співпрацю, дарує різнокольорові кульки, звучить приємна релаксаційна музика (за бажанням учасників можна зробити спільну світлину).

2.4. ПОЗИТИВНА ВЗАЄМОДІЯ ЧЕРЕЗ РОЗУМІННЯ СТАНУ ТОВАРИША

Окремим дуже важливим завданням для шкільного психолога є **оптимізація спілкування** дітей з особливими освітніми потребами з їхніми однокласниками та у шкільному дитячому колективі в цілому. Справді, навіть сама ідея інтеграції дітей цієї категорії у єдиній освітній системі великою мірою визначається потребою розширення їхніх контактів у соціальному середовищі, збільшення можливостей самореалізації та соціальної адаптації.

Розвиток соціальної взаємодії дітей реалізується у співпраці шкільного психолога з педагогом інтегрованого класу і педагогічним колективом у цілому.

Формування позитивної взаємодії дітей обох категорій у єдиному колективі потребує наповнення конкретним змістом і технологіями. Ефективною може бути групова робота, спрямована на здобуття здоровими дітьми необхідних знань про проблеми їхніх однокласників з певними обмеженнями та про їхні можливості, вироблення навичок спілкування, взаємодопомоги.

Виходячи із поставлених завдань у програму роботи з дітьми можна включати елементи гри, різних вправ, спрямованих на розвиток толерантного ставлення до людей із фізичними і психологічними особливостями, формування навичок

спілкування, взаємодопомоги. Наприклад, для поглиблення розуміння стану дітей з різними психофізичними порушеннями та розвитку толерантного ставлення до них, готовності і вміння прийти на допомогу, можна використати форми роботи, рекомендовані Карпою М. І. [9].

Інформація про певне обмеження (наприклад, дитячий церебральний параліч), з яким приходять одна дитина чи кілька дітей у клас (чи такі діти навчаються у сусідньому окремому класі, з якими діти постійно зустрічаються на перерві, у позакласних справах і які можуть бути потенційними партнерами у спілкуванні). Це може бути розповідь перед тим, як діти познайомляться. У ній потрібно зрозуміло і просто пояснити, чому виникає те чи інше порушення, які у дитини при цьому обмеження і які можливості. Добре було б розповісти приклади, коли люди із обговорюваним порушенням досягали великих успіхів у навчанні, творчості. Конче важливо наголосити, що таке порушення виникає з народження і ніхто із здорових дітей на нього не захворіє, тим більше – не може заразитися.

Провідна думка цього заняття, яку потрібно донести до дітей: на Землі усі потрібні, кожен – неповторний. В заняття можна включити елементи гри, наприклад, «Різні квіти». Для цього потрібно мати фото чи малюнки різних квітів. Кожен обирає найкращу, на його думку, квітку і аргументує свій вибір. Звичайно, діти оберуть різні квіти. Ведучий підсумовує, що кожна квітка гарна по-своєму і хтось її дуже любить, без неї на Землі чогось би бракувало. Так само й люди: немає кращих і гірших, кожен чогось не може, а щось уміє дуже добре. Люди, які мають фізичні обмеження, дуже мужні, бо вони долають труднощі, які не всім випадають на долю. На завершення заняття ведучий пропонує погратися в «Пошту» і показує скриньку, яка буде прикріплена у певному місці. У неї можна кидати папірці із запитаннями, власними міркуваннями, які виникли під час бесіди і на які хотілося б почути

відповідь. Обговорення «пошти» відбувається на наступному занятті.

Продовженням бесіди може бути тема: «Як я можу допомогти своєму товаришу» Обговорюються питання: «Чи вмію я допомогти?», «Чому я іноді уникаю спілкування і не пропоную допомоги?», «Чого я хотів би навчитись?».

Висновок з обговорення цих питань: потрібно більше знати, а для цього більше спілкуватися. Тут дуже корисними можуть виявитися так звані симулятивні вправи, які дозволяють краще зрозуміти стан товариша, його труднощі. Наприклад, дітям роздають великі, незручні, грубі рукавиці і пропонують спробувати в них виконувати звичайні дії: їсти, писати, застібати гудзики, підняти з підлоги щось дрібне і т. ін. Після цих спроб дітям пояснюють, що такі проблеми можуть виникати у дітей з церебральним паралічем через порушення рухів і тактильної чутливості.

Деякі симулятивні вправи можуть бути корисними не тільки для розуміння дітей з церебральним паралічем, але й з розумовою відсталістю, з порушенням слуху. Так, дітям можна запропонувати вправу, яку назвемо «Іншими очима». Перед її виконанням ведучий розповідає, що різні люди бачать світ по-різному. Щоб зрозуміти людину, потрібно спробувати навчитися бачити навколишнє очима інших. Далі діти ходять по кімнаті і намагаються побачити предмети з різної перспективи: присісти, лягти, стати на стілець, закрити одне око, примружити очі.

Вправа «Хаос звуків» дає можливість спробувати зрозуміти те, що всі кажуть одночасно.

Вправа «Порозуміться без звуків» – кожній дитині дається написане на картці речення і пропонують донести його зміст іншій дитині з допомогою жестів, міміки.

Одне чи кілька занять можна присвятити читанню оповідань, розповіді історій, які виникають навколо дітей з особливими потребами.

За наявності спеціального класу, де навчаються діти з церебральним паралічем, з розумовою відсталістю, сенсорними порушеннями, такі заняття можуть бути корисними для учнів усіх початкових класів, які у приміщенні школи та позакласних заходах найбільше спілкуються з цими дітьми. Усі заняття психолог здійснює у співпраці з педагогами.

**ЧИННІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ,
ЩО РЕГУЛЮЮТЬ ОРГАНІЗАЦІЮ
ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ В ОСВІТНІХ
ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ**

МІЖНАРОДНІ ДОКУМЕНТИ

Конвенція про права осіб з інвалідністю (ратифіковано Законом України від 16.12.2009 р. № 1767-VI).

ЗАКони УКРАЇНИ

Закон України від 21.03.1991 р. № 875-XII «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»;

Закон України від 13.05.1999 р. № 651-XIV «Про загальну середню освіту»;

Закон України від 20.12.2001 р. № 2628-III «Про дошкільну освіту»;

Закон України від 06.10.2005 р. № 2961-IV «Про реабілітацію інвалідів в Україні»;

Закон України від 06.07.2010 р. № 2442-VI «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу»;

Закон України від 22.12.2011 р. № 4213-VI «Про внесення змін до деяких законів України щодо прав інвалідів»;

Закон України від 5 червня 2014 р. № 1324-VII «Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання»;

Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII «Про освіту».

УКАЗИ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Указ Президента України №926/2010 від 30.09.2010 р. «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку

освіти в Україні»;

Указ Президента України № 588/2011 від 19.05.2011 р.
«Про заходи щодо розв'язання актуальних проблем осіб з обмеженими фізичними можливостями».

ПОСТАНОВИ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

Постанова Кабінету Міністрів України від 23.04.2003 р.
№ 585 «Про встановлення строку навчання у загальноосвітніх навчальних закладах для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку»;

Постанова Кабінету Міністрів України від 15.08.2011 р.
№ 872 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах»;

Постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2012 р.
№ 635 «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України №346 від 14.04.1997 р. та № 963 від 14.06.2000 р.»;

Постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2013 р.
№ 607 «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами», визначає оптимальний зміст та обсяг навчального навантаження для дітей з особливими освітніми потребами у поєднанні з корекційно-розвитковою роботою»;

Постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2015 р.
№ 530 «Про внесення змін до Положення про дошкільний навчальний заклад»;

Постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2015 р.
№ 531 «Про внесення змін до постанов КМУ від 14 квітня 1997 р. № 346 і від 14 червня 2000 р. № 963»;

Постанова Кабінету Міністрів України від 08.07.2015 р.
№ 79 «Про внесення змін в додаток 2 до постанови Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2002 р. № 1298»;

Постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 р.

№ 588 «Про внесення змін до Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах»;

Постанова Кабінету Міністрів України від 12.09.2017 р. № 545 «Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр».

НАКАЗИ ТА ЛИСТИ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Наказ Міністерства освіти і науки України № 912 від 01.10.2010 р. «Концепція розвитку інклюзивної освіти»;

Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1205 від 06.12.2010 р. «Типові штатні нормативи загальноосвітніх навчальних закладів»;

Наказ Міністерства освіти і науки України від 15.05.2013 р. № 512 «Про створення робочої групи з питань дошкільної освіти дітей з особливими потребами в Україні»;

Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.02.2015 р. № 104/52 «Про затвердження Порядку комплектування інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах»;

Наказ Міністерства освіти і науки України від 31.12.2015 р. № 1436 «Про затвердження Плану заходів щодо забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітньому просторі»;

Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1/9-384 від 18.05.2012 р. «Організація навчально-виховного процесу в умовах інклюзивного навчання»;

Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1/9-456 від 18.06.2012 р. «Про запровадження навчальної дисципліни «Основи інклюзивної освіти»;

Лист Міністерства освіти і науки України від 26.07.2012 р. № 1/9-529 «Про організацію психологічного і соціального су-

проводу в умовах інклюзивного навчання»;

Лист Міністерства освіти і науки України від 25.09.2012 р. № 1/9-675 «Щодо посадових обов'язків асистента вчителя»;

Лист Міністерства освіти і науки України від 28.09.2012 р. № 1/9-694 «Щодо введення посади вихователя (асистента вчителя) у загальноосвітніх навчальних закладах з інклюзивним навчання»;

Лист Міністерства освіти і науки України від 02.01.2013 р. № 1/9-1 «Про визначення завдань працівників психологічної служби системи освіти в умовах інклюзивного навчання»;

Лист Міністерства освіти і науки України від 08.08.2013 р. № 1/9-539 «Про організаційно-методичні засади забезпечення права на освіту дітям з особливими освітніми потребами»;

Лист Міністерства освіти і науки України від 12.10.2015 р. № 1/9-487 «Щодо організації діяльності інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах»;

Лист Міністерства освіти і науки України від 09.06.2016 р. № 1/9-293 «Про доступність дітей з особливими потребами до опорних навчальних закладів»;

Лист Міністерства освіти і науки України від 10.01.2017 р. № 1/9-2 «Про сучасні підходи до навчально-виховного процесу учнів з особливими освітніми потребами»;

Лист Міністерства освіти і науки України від 14.06.2017 р. № 1/9-325 «Про навчальні плани та організацію навчально-виховного процесу для учнів з особливими освітніми потребами загальноосвітніх навчальних закладів у 2017/2018 навчальному році»;

Лист Міністерства освіти і науки України від 03.07.2017 р. № 1/9-362 «Про Перелік навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України для використання в загальноосвітніх навчальних закладах для навчання дітей з особливими освітніми потребами (за нозологіями) у 2017/2018 навчальному році»;

Лист Міністерства освіти і науки України від 19.09.2017 р.
№ 1/11-9320 «Про організацію корекційно-розвиткової роботи з дітьми із порушеннями слуху, які навчаються у загально-освітніх навчальних закладах».

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бохонкова Ю. Можливості корекції особистісних чинників соціально-психологічної адаптації / Ю. Бохонкова // Соціальна психологія. – 2005. – № 2 (10). – С. 45–54.
2. Говердовська І. Б. Велика книга притч / І. Б. Говердовська. – Харків : ВІВАТ, 2016. – 336 с.
3. Декларація принципів толерантності [Електронний ресурс] : документ від 16.11.1995р. // Верховна Рада України : [сайт]. – Текст дані. – Київ, 2017. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_503.
4. Дороничева А. С. Формирование толерантного отношения к людям с ограниченными возможностями здоровья в социуме [Электрон. ресурс] / А. С. Дороничева, С. М. Машевская // Студенческий научный форум 2013 : матер. V Междунар. студенческой электрон. научная конференции (15 февр. - 31 марта 2013 г.). – Режим доступа : <http://www.scienceforum.ru/2013/77/4492>.
5. Захарченко І. Форум-театр – нове слово у соціальній роботі / І. Захарченко // Вісник програм шкільних обмінів. – 2006. – № 26. – С. 14-20.
6. Ілляшенко Т. Д. Інтеграція дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому навчальному закладі / Т. Д. Ілляшенко // Психолог. – 2009. – № 10. – С. 14-18.
7. Інклюзивне навчання: організаційне, змістове та методичне забезпечення : навчально-методичний посібник / кол. авторів ; за заг. ред. С. П. Миронової. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – 236 с.
8. Інклюзія [Електрон. ресурс] : коротка версія фільму. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=hnbLzK63-Hc8>

9. Карпа М. І. Особливості групової психокорекційної роботи з сиблінгами неповносправних дітей / М. І. Карпа // Теоретичні і практичні аспекти дитячої та юнацької психотерапії : матеріали регіональної науково-практичної конференції. – Львів, 2005. – С. 16-18.

10. Кленова Н. В. Как воспитать толерантность / Н. В. Кленова // Дополнительное образование. – 2006. – № 3. – С. 17-22.

11. Консультативно-діагностичний супровід дітей з особливими освітніми потребами в діяльності психолого-медико-педагогічних консультацій : [Електронні дані] / авт. кол.: Т. В. Жук, Т. Д. Ілляшенко, І. В. Луценко та ін. // За ред. А. Г. Обухівської. – К. : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2016. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM), 12 см. – 247 с.

12. Концепція розвитку інклюзивної освіти [Електронний ресурс] : наказ Міністерства освіти і науки України від 01.10.2010 № 912 // Міністерство освіти і науки України : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2017. – Режим доступу : http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189.

13. Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1/9-384 від 18.05.2012 р. «Організація навчально-виховного процесу в умовах інклюзивного навчання»

14. Луценко І. В. Психологічний супровід дитини з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання / І. В. Луценко // Практичний психолог: Школа. – 2013. – № 10. – С. 4-15.

15. Методические рекомендации для классных руководителей по формированию толерантного отношения общества к детям с ограниченными возможностями здоровья [Электронный ресурс] / Анапа, 2013. – Режим доступа : http://anapa8school.narod.ru/cdo/mk_mru.docx

16. На пути к толерантному сознанию / Отв. ред. А. Г. Асломов – М.: Смысл, 2000. – 255 с.

17. Науково-методичні засади діяльності психологічної служби: навчально-методичний посібник / в 2 т. / Т.1 // За ред. В. Г. Панка, І. І. Цушка. – К. : Ніка-Центр, 2005. – 328 с.

18. Нємая Я. Гендерний інтерактивний театр: навч. посіб. / Я. Нємая, Л. Колос, І. Конченкова та ін. // Школа рівних можливостей. – К., 2007. – 176 с.

19. Обухівська А. Психологу про дітей з особливими потребами у загальноосвітній школі / Антоніна Обухівська, Тамара Ілляшенко, Тамара Жук. – К. : Редакція загальнопед. газет, 2012. – 128 с.

20. Опольська М. В. Толерантність як один із компонентів гуманістичної спрямованості особистості [Електрон. ресурс] / М. В. Опольська. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/2056/1/07omvgso.pdf>.

21. Організація навчально-виховного процесу в умовах інклюзивного навчання [Електрон.ресурс] : Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1/9-384 від 18.05.2012 // Міністерство освіти і науки України : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2017. – Режим доступу : old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/1287-

22. Перевалова Н. Е. Формирование толерантного отношения к детям с ограниченными возможностями здоровья в условиях инклюзивного образования [Электрон. ресурс] / Н. Е. Перевалова. – Режим доступа : <http://festival.1september.ru/articles/580261>

23. Положення про психологічну службу системи освіти України [Електрон. ресурс] : Наказ Міністерства освіти і науки України від 03.05.99 № 127 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 02.07.2009 № 616) // Міністерство освіти і науки України : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2017. – Режим доступу : mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/159

24. Положення про спеціальні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах [Електрон. ресурс] : наказ Міністерства освіти

і науки України від 09.12.2010 № 1224 // Міністерство освіти і науки України : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2017. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1412-10>.

25. Про визначення завдань працівників психологічної служби системи освіти в умовах інклюзивного навчання [Електрон. ресурс] : лист Міністерства освіти і науки України від 02.01.2013 № 1/9-1 // Міністерство освіти і науки України : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2017. – Режим доступу : old.mon.gov.ua/img/zstored/files/1-9-1.doc.

26. Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009-2012 роки [Електронн. ресурс] : Наказ Міністерства освіти і науки України від 11.09.2009 № 855 // Міністерство освіти і науки України : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2017. – Режим доступу : old.mon.gov.ua/images/files/doshkilnacerednya/.../855.doc.

27. Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр : постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 року № 545 // Кабінет Міністрів України: [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2017. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF>.

28. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах [Електрон. ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 р. № 872 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України: [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2017. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-%D0%BF>.

29. Про навчальні плани та організацію навчально-виховного процесу для учнів з особливими освітніми потребами загальноосвітніх навчальних закладів у 2017/2018 навчальному році [Електрон. ресурс] : лист Міністерства освіти і науки України від 14.06.2017 № 1/9-325 // Міністерство освіти і науки України : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2017. – Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua/files/normative/2017-06-14/7579/>

metodlistdopochatku2017.2018navchroku.pdf.

30. Про організацію психологічного і соціального супроводу в умовах інклюзивного навчання [Електрон. ресурс] : лист Міністерства освіти і науки України від 26.07.2012 № 1/9-529 // Міністерство освіти і науки України : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2017. – Режим доступу : [old.mon.gov.ua/img/zstored/files/1_9-529\(2\).doc](http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/1_9-529(2).doc).

31. Про освіту [Електрон. ресурс] : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII // Верховна Рада України : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2017. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

32. Психологічна діагностика та психопрофілактика здоров'я педагога: тренінг-курс / За ред. Назарук Н. В. – Івано-Франківськ : ОІППО, 2006. – 106 с.

33. Психологія: 10 клас [Електроний навчально-методичний комплекс] / автори-укладачі: А. В. Аносова, Л. А. Петушкова. – Біла Церква, 2011. – 50 с. – Режим доступу : old.mon.gov.ua/img/zstored/files/i_doc_12062013_31.doc.

34. Психолого-педагогічний супровід сім'ї у роботі психолого-медико-педагогічних консультацій : [Електрон. ресурс] / авт. кол. : С. І. Васильковська, Т. В. Жук, Т. Д. Ілляшенко та ін.; за ред. А. Г. Обухівської. – К. : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2015. – 66 с. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см.

35. Рачова Н. Соціально-педагогічний супровід дітей з особливими потребами / Н. Рачова // Дефектолог. – 2009. – № 10. – С. 4-8.

36. Романовська Д. Д. Психологічний супровід процесу інтеграції у суспільство дітей з особливими потребами / Д. Д. Романовська // Психологічний та соціально-педагогічний супровід навчання і виховання «особливої дитини» у школі: Метод. посібник / за ред. Д. Д. Романовської, С. І. Собкової. – Чернівці : Технодрук, 2009. – С. 104-109.

37. Сараєва О. В. Формування толерантного середовища

в авторській школі В. О. Сухомлинського [Електрон. ресурс] / О. В. Сараєва. – Науковий вісник МДУ імені В. О. Сухомлинського. Випуск 1.46 (108). Педагогічні науки. – Режим доступу до ресурсу : http://mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/27_6.pdf.

38. Соціально-психологічний театр як інтерактивна форма профілактичної, корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://klasnaocinka.com.ua/uk/article/sotsialnopsikhologichnii-teatr--yak-interaktivna-.html>.

39. Сучасні технології збереження здоров'я учнів у діяльності психологічної служби і психолого-медико-педагогічних консультацій : [Посіб.] / авт. кол.: А. Г. Обухівська, Т. В. Жук та ін.; за ред. А. Г. Обухівської – К. : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2016 – 218 с.

40. Фопель К. Сплоченность и толерантность в группе. Психологические игры и упражнения / К. Фопель ; пер. с нем. – М. : Генезис, 2002. – 336 с.

41. Чайковський М. Є. Соціально-педагогічна робота з молоддю з особливими потребами в інклюзивному освітньому просторі : [монографія] / М. Є. Чайковський. – К. : Університет «Україна», 2015. – 436 с.

42. Як зробити школу інклюзивною. Досвід проектної діяльності : Методичний посібник / Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими освітніми потребами в країні // Уклад. С. Єфімова. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2012. – 152 с.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Ілляшенко Т. Д. Дитина з гіперактивним розладом у навчальному закладі. Психологічний супровід / Т. Д. Ілляшенко. – К. : Редакція загальнопед. газет, 2017. – 70 с.

2. Консультативно-діагностичний супровід дітей з особливими освітніми потребами в діяльності психолого-медико-педагогічних консультацій : посіб. / Жук Т. В., Ілляшенко Т. Д., Луценко І. В. та ін. ; за ред. А. Г. Обухівської. – К. : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2016. – 247 с.

3. Педагогика многообразия: учебное пособие / авт. кол.: О. Грауманн, В. Гребенникова, М. Емельянова, Г. Нестеренко и др.; под общ. ред. Г. Нестеренко; науч. ред. С. Цымбал. - Херсон: ОЛДИ-ПЛЮС, 2016. - 420 с.

4. Психологічна служба : Підруч. / [В.Г.Панок (наук. ред.), А.Г.Обухівська, В.Д.Острова та ін.]. – Київ : Ніка-Центр, 2016. – 362 с.

5. Технологія тренінгу / Упоряд.: О. Главник, Г. Бевз // За заг. ред. С. Д. Максименко – К. : Главник, 2005. – 112 с.

6. Швед М. Основи інклюзивної освіти: підручник / Марія Швед. – Львів: Український католицький університет, 2015. – 360 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Бісікало Лариса Георгіївна**, практичний психолог вищої категорії, Агрономіченська СЗШ I–III ст.

2. **Задорожня Оксана Григорівна**, науковий співробітник лабораторії психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи.

3. **Жук Тамара Василівна**, провідний науковий співробітник лабораторії психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник.

4. **Ілляшенко Тамара Дмитрівна**, провідний науковий співробітник лабораторії психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник.

5. **Каменщук Тетяна Дмитрівна**, директор Навчально-методичного центру психологічної служби системи освіти Вінницької області.

6. **Копчинська Антоніна Степанівна**, практичний психолог, завідувач районної психолого-медико-педагогічної консультації відділу освіти Вінницької райдержадміністрації.

7. **Макарян Діана Сергіївна**, соціальний педагог комунальний заклад «Навчально-виховний комплекс: загальноосвітня школа I–II ступенів–ліцей № 7 Вінницької міської ради».

8. **Обухівська Антоніна Григорівна**, завідувач лабораторією психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник.

9. **Паламарчук Наталія Миколаївна**, голова методичного об'єднання практичних психологів та соціальних педагогів ВНЗ I-II р. а. Вінницької області, практичний психолог Вінницького технічного коледжу.

10. **Паланюк Тетяна Мефодіївна**, методист методичного кабінету управління освіти Жмеринської міської ради.

11. **Токаленко Зоя Василівна**, практичний психолог Брацлавського агроекономічного коледжу Вінницького національного аграрного університету.

12. **Якимчук Ганна Василівна**, науковий співробітник лабораторії психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи

**Видано коштом
ГО «Всеукраїнська асоціація практикуючих психологів»**

**Громадська організація
«Всеукраїнська асоціація
практикуючих психологів»**

[https://www.facebook.com/ Все-українська-асоціація-практикуючих-психологів -310001562473635/](https://www.facebook.com/Всеукраїнська-асоціація-практикуючих-психологів-310001562473635/)
E-mail: ngo_uap@ukr.net

**Український
науково-методичний центр
практичної психології
і соціальної роботи**

Тел./факс: +38(044) 252-70-11
www.psyua.com.ua,
E-mail: UCAP@ukr.net
пров. Віто-Литовський, б. 98-А,
м. Київ, Україна, 03045

ВИРОБНИЧО-ПРАКТИЧНЕ ВИДАННЯ

Автори:

БІСІКАЛО Лариса Георгіївна, ЗАДОРЖНЯ Оксана Григорівна,
ЖУК Тамара Василівна, ІЛЛЯШЕНКО Тамара Дмитрівна,
КАМЕНЩУК Тетяна Дмитрівна, КОПЧИНСЬКА Антоніна Степанівна,
МАКАРЯН Діана Сергіївна, ОБУХІВСЬКА Антоніна Григорівна,
ПАЛАМАРЧУК Наталія Миколаївна, ПАЛАНЮК Тетяна Мефодіївна,
ТОКАЛЕНКО Зоя Василівна, ЯКИМЧУК Ганна Василівна

За загальною редакцією А.Г. Обухівської

Психологічний супровід інклюзивної освіти

Методичні рекомендації

Оригінал-макет Мельник А.А.

Підписано до друку 27.11.2017. Формат 60x84/16
Один електронний оптичний диск (CD-ROM).
Об'єм даних 0,9 Mb. Тираж 100 пр. Зам. 12-17
Умовн. друк. арк. 5,35

Видавець і виготовлювач:

УНМЦ практичної психології і соціальної роботи,
01032, м. Київ, бульвар Т. Шевченка, 27-а,
тел/факс 252-70-11, e-mail: UCAP@ukr.net
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК №4537 від 07.05.2013